KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 7 — ČÍSLO 10

OBSAH

B. Havránek, Marxistické riešenie problémov spisovného jazyka 321
M. Pisárčiková, Z problémov lexikálnych synoným v slovenčine 325
V. Betáková, Dnešné tendencie v teórii vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka 331
J. Mistrík, Stupeň gramatickej nasýtenosti ako štylistický príznak 337
F. Miko, Dovedna či osve? . 340
M. Majtán, Slová *dol, dolina* v slovenských terénnych názvoch 345

Rozličnosti

Atómovka či atómka? L. Dvonč 347
Salón Kitty, Kittyn salón či Kittin salón? J. Jacko . . 350

Správy a posudky

Konferencia o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry J. Oravec 351
Vzácna knižka o češtine. J. Ružička 352
Nový a dobrý slovník cudzích slov. Š. Michalus . . . 354

Spytovali ste sa

BIB '73. J. Ružička 357
Dillí, nie Delhi. A. Rácová 357
O priezvisku Zoch. J. V. Ormis 358
Nech sa páči a Páči sa. G. Horák 359
Dulák. V. Betáková. . . . 360
Obsah 7. ročníka 361
Index k 7. ročníku. M. Považaj 363

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 7 — 1973 — ČÍSLO 10

Marxistické riešenie problémov spisovného jazyka

BOHUSLAV HAVRÁNEK

Jazyk je jav sociálny, to je už dnes samozrejmosť; ináč by sme si nemohli vzájomne rozumieť a ľudská spoločnosť bez jazykového dorozumievania je dnes nepredstaviteľná; ide však o sociálny jav veľmi zložitý (ide o proces mechanicky fyziologický, centrálne nervový a psychický, o jav individuálny a kolektívny, o konkrétne rečové procesy i o jazyk ako systém, o rečový proces a vyjadrenie vedomia, myslenia atď.). Pre túto zložitosť treba jazyk vidieť v celej komplexnosti. Túto komplexnosť nemohla jazykoveda predtým vidieť a analyzovať ju zo svojho metodologického postoja úplne, ale vždy iba jednostranne, či už šlo o postoj primitívne materialistický a či pozitivistický s agnostickým obmedzením, alebo o postoj idealistický. Až marxistická jazykovedná metóda je schopná analyzovať ju z hľadiska dialektického a historického materializmu. Je schopná vidieť a analyzovať jazyk a rečové procesy komplexne, a to i v zložitom dialektickom vzťahu k mysleniu a k spoločnosti, v úlohe mentálnej (formulačno-poznávacej a fixujúcej) i v úlohe vyjadrovania a komunikovania.

Nám tu však nejde o celý komplex jazykových útvarov, ktorý utvára jazyk, ale iba o špecifický útvar konvenčne u nás nazývaný spisovný jazyk. *Spisovný jazyk* je konvenčný názov, ale takisto je konvenčný názov *literárny jazyk* a iné termíny; nám ide o jeho nový obsah a rozdielne termíny, ktoré napriek istej variabilite majú rovnaký význam, nechávame bokom (iba pripomínam, že ak sa najnovšie u nás nahrádza tento náš konvenčný termín anglickým termínom *štandardný jazyk*, pokladám to za zbytočné, aj keď sa tento anglický názov sem-tam vyskytne aj v sovietskej jazykovede).

Zhruba do tridsiatych rokov sa spisovný jazyk v jazykovede neuznával za predmet jazykovedného skúmania; pokladal sa za „umelý" jazyk odrážajúci minulé etapy jazyka a vo všeobecnosti sa uznávala jeho celonárodná úloha, čo, pravdaže, vo vtedajšej spoločnosti bolo ideálom, ale nie realitou.

V opozícii k tomu pražská teória (s istým zveličením môžem povedať moja) spisovného jazyka hlásala jeho „autonómnosť", jeho špecifickú funkčnosť i vyhranenosť normy, skrátka na čo je.[1] — Ak hovorím „moja" (iba z hľadiska mojej zodpovednosti), nie je to presné; korene sú v sovietskej jazykovede dvadsiatych rokov, kde začiatky marxistického pohľadu obracali pozornosť na spisovný jazyk a na jeho sociálny aspekt (tento vývoj potom narušila marristická jednostrannosť).

Začiatky nášho chápania neboli bez nedostatkov; už pojem „autonómnosť" bol daný viac jednostrannou opozíciou k dovtedajšiemu neuznávaniu vedeckej stránky štúdia spisovného jazyka a výkladu o ňom. Skôr by sme zdôraznili, že spisovný jazyk sa nelíši od jazyka vôbec kvalitatívne, ale predovšetkým kvantitatívne, aj pokiaľ ide o jeho úlohy aj normu aj vzťah k celonárodnému spoločenstvu.

Špecifickosť spisovného jazyka môžeme dnes v krátkosti zhrnúť (nielen na základe našej staršej teórie, ale aj novej sovietskej príručky[2]) takto:

1. jazyk reprezentujúci národný celok, uznávaný za jeho znak i spojivo;

2. jazyk používaný vo verejných prejavoch, písaných i ústnych (v živote politickom, administratívnom, ekonomickom, školskom atď.), v publicistike, v odborných i vedeckých prejavoch, je základom i jazyka umeleckej literatúry;

3. jeho norma je záväznejšia a uvedomelejšia ako norma nespisovných útvarov, pričom má tak vzhľadom na rozpätie a mnohostrannosť funkcií, ako aj vzhľadom na nevyhnutnú dynamickosť aj v súčasnom jazyku takisto väčšiu variabilitu ako nárečová norma (hoci nesúhlasím s názorom vysloveným u nás nedávno, že nárečová norma je bez variability).

Tento stručný obraz špecifickosti spisovného jazyka nemožno ľubovoľne premietať do iných časových alebo miestnych situácií.

Celonárodné používanie spisovného jazyka, aspoň pasívne, rozpätie jeho nositeľov a adresátov, rozsah jeho úloh, vyhranenosť a stabilita

[1] Známa stať *Úkoly spisovného jazyka* v zb. Spisovná čeština a jazyková kultura (1932); opätovne publikované v súbore B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce* (1963).

[2] Obščeje jazykoznanije (formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka). Moskva 1970, s. 309—316.

jeho normy sa mení (nie priamočiaro). Prečo? Celkom zreteľne — až nebezpečne zdanlivo jasne, takže to zvádzalo na zjednodušovanie — je pomer týchto zmien a vývoja jazyka (poviem hneď vopred) dialektický k vývoju národnej spoločnosti, presnejšie povedané k jej spoločensko-ekonomickým formáciám, k ich dobovej ideológii i k premenlivému rozpätiu úloh (funkcií) daných ich potrebami.

Od samého začiatku spisovný jazyk (a bezpodmienečne ani nemusel mať písanú podobu) plnil isté kultúrne potreby nadstavby a mal nadnárečový charakter (hoci vyrastal z konkrétneho nárečia alebo z nárečového celku, ale spravidla i pod vplyvom cudzojazyčných vzťahov). Spočiatku bol exkluzívny, obmedzený na pomerne úzku spoločenskú vrstvu. Hoci sa táto vrstva rozširovala, bol jazykom triednym. Až neskôr postupne nadobúda nadtriedny ráz. Napriek tomu, že do istej miery predbehol netriednu spoločnosť, stal sa až v socialistickej spoločnosti v plnom zmysle netriednym (isteže netriednym, a nie opäť triednym, ako v dočasnom omyle súdilo marristické chápanie pseudomarxistického pohľadu na jazyk, ktoré sa v tridsiatych rokoch aj u nás — iba ako epizóda — vyskytlo u mladej jazykovednej generácie).

Už tento dočasný omyl ukazuje, že tento základný a zreteľný pomer vývoja spisovného jazyka a národnej spoločnosti nemožno riešiť zjednodušujúcim spôsobom ako jednostranný vzťah, ale že tento pomer treba vidieť a vysvetľovať z hľadiska dialektických protikladov, ktoré ho sprevádzajú a usmerňujú.

Ide o tieto opozície prejavujúce sa vo vývoji i stave spisovného jazyka:

Opozícia nadnárodnosti a národnosti v spisovnom jazyku. Kým bolo používanie spisovného jazyka v dávnej minulosti triedne značne obmedzené, exkluzívne, mohol jeho úlohu dobre splniť i cudzí, medzinárodný jazyk (napr. stará gréčtina, stredoveká latinčina, cirkevnoslovanský jazyk, arabčina ap.). Táto jazyková nadnárodnosť bola na prospech pohotovejšej a územne rozsiahlejšej komunikácii aj širšiemu dosahu jeho mentálnej, formulačno-poznávacej a fixujúcej úlohy (aj používanie cudzieho, medzinárodného jazyka bolo niekedy dlho podmienené vedomým úsilím po exkluzívnosti, odlišnosti). Proti tejto nadnárodnosti spisovného jazyka sa postavila s rastúcim uvedomením národnostným a národným stupňujúca sa potreba širšej zrozumiteľnosti, prístupnosti, a tak jazyk nadobúda i úlohu národnoreprezentatívnu (v rôznych obdobiach a podmienkach). A vzniká domáci spisovný jazyk (niekedy dočasne v konkurencii s nadnárodným). — Je tu opozícia jazyka nadnárodného a národného a tá vlastne stále pokračuje v opozícii medzinárodných a domácich jazykových prvkov najmä v odbornej terminológii.

2. Druhá opozícia vzniká vnútri spisovného jazyka za stupňujúceho sa úsilia o presnosť a dokonalosť vyjadrenia a z rozširujúcich sa potrieb spoločnosti vyjadrovať nové skutočnosti, pojmy a veci a vôbec z potrieb prirodzeného vývoja jazyka na jednej strane a na druhej strane z potreby nositeľov aj adresátov spisovného jazyka udržať doterajšie prvky jazyka a z elementárnej potreby samého jazyka udržiavať vlastnú stabilitu, ktorá je vyhranenejšia práve pri spisovnom jazyku.

3. Tretia opozícia v spisovnom jazyku je opozícia racionálnosti a expresívnosti. Zásadne aj úsilie o internacionálnosť, o presnosť vyjadrenia a plnenie nových potrieb je viac poplatné racionálnej stránke a úsilie o udržiavanie tradície viac stránke expresívnej (emocionálnej), ale môže to byť aj naopak.

Tieto opozície, pôvodne vlastne iba prvé dve (tretiu som pridal až v r. 1969),[3] spočiatku boli v mojom chápaní ešte značne poplatné kantovskej a najmä hegelovskej dialektike; aj termín „antinómia", ktorý som použil sekundárne, naznačuje nadväznosť na kantovské a hegelovské chápanie s ich abstraktným monizmom. Hoci sa toto chápanie už svojou nadväznosťou na vývoj, zmeny a potreby spoločnosti priblížilo k materialistickej dialektike, bolo potrebné zbaviť ho staršej obmedzenosti, bolo potrebné prepracovať ho dôsledne do materialistickej dialektiky a do marxistického zákona protikladov.

Z toho teda jasne vysvitá, že vnútorné jazykové opozície reálne určujú akosť i stupeň zmien vyvolaných vonkajším pôsobením daným spoločenskou situáciou, a preto aj rovnaké zmeny spoločenského prostredia môžu mať rozličné následky.

Toto chápanie môžem tu iba stručne naznačiť, je potrebné ešte ho rozpracovať a prehĺbiť.

Pomer jazyka, vedomia a myslenia je dôležitou zložkou marxistického chápania jazyka, ale nie je v celom rozsahu predmetom nášho príspevku. V spisovnom jazyku sa však zreteľne odráža pomer k mysleniu tak v rovine lexikálnej, ako aj v zložitej syntaktickej stavbe, kým v jazyku ako takom zvuková a základná gramatická rovina stojí bokom.

Nie je ťažké ukázať pomer vývoja myslenia a jeho jazykového vyjadrenia vo vývoji detskej reči ešte takmer na hranici dospievania. Sám som kedysi urobil výskum zvládnutia zložitejších súvetí (najmä prípustkového, podmienkového, vyjadrenie ekvivalentnosti a pod.) u dvanásťročných detí a ukázalo sa mi, že u časti skúmaných sa tieto typy ešte len dotvárali. (Predniesol som o tom referát na jednej pedopsychologickej konferencii tesne pred svetovou vojnou a to zapríčinilo, že som sa k rozpracovaniu a publikovaniu nedostal.)

[3] *Teorie spisovného jazyka.* Naše řeč, *52,* 1969, s. 65; pozri aj zb. *Kultura českého jazyka.* Liberec 1969, s. 7.

Je jasné, že zložité cicerónske periódy, u nás periódy humanistické, vyjadrujú zložité myslenie, ale nemožno z toho uzatvárať, že také myslenie neexistuje bez zložitých období. Potom by myslenie našich humanisticky školených predkov v druhej polovici 16. a na začiatku 17. storočia bolo zložitejšie a presnejšie ako v druhej polovici 19. storočia a v 20. storočí. Teda absurdný záver. Pomer myslenia a syntaxe treba ešte teda dialekticky všestranne skúmať, kým urobíme závery.

Akákoľvek jednostrannosť alebo dokonca vulgarizácia, akých sme už boli svedkami, škodí propagácii marxistického myslenia.

(Z rukopisu autora preložil I. M a s á r.)

P o z n á m k a r e d a k c i e: Text tohto príspevku predniesol autor na seminári o marxistickej jazykovede 17. mája 1973 v Prahe. Podrobnejšiu informáciu o tomto seminári prináša časopis Slovenská reč v 6. čísle tohto ročníka. Text akademika B. Havránka uverejňujeme ako zásadný príspevok k marxistickej teórii spisovného jazyka.

Z problémov lexikálnych synoným v slovenčine

IV. Synonymá z hľadiska formy

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Formálnej stránke synoným sa doteraz nevenovalo ani zďaleka toľko pozornosti ako ich významovej stránke. Je to aj celkom pochopiteľné, najmä ak máme na zreteli výskum podstaty synonymie ako jazykového javu. Napriek tomu nemožno obchádzať ani otázky formálnej stránky synoným, a to nielen z čisto teoretického hľadiska, ale aj z hľadiska praxe. Týka sa to predovšetkým lexikografickej praxe, kde treba často rozhodovať, či ide o varianty toho istého slova, alebo o osobitné slovo — synonymum. V tomto ohľade môžeme pozorovať nejednotnosť aj v Slovníku slovenského jazyka, kde sa takéto javy posudzujú raz ako varianty slova (napr. slová *hlbočizný* a *hlbokánsky* sú spracované v jednom hesle ako varianty), raz ako osobitné slová, synonymá (slová *veličizný* a *velikánsky* sa spracúvajú v oddelených heslách, teda ako osobitné slová).

1. Synonymá s rozličným koreňom

Základný a aj najbežnejší druh lexikálnej synonymie tvoria slová s rozličným koreňom, teda slová s úplne rozdielnou formou (typ *názor — náhľad — predstava — úsudok — stanovisko — zmýšľanie — mienka — presvedčenie* ap.). Synonymá s rozličným koreňom utvárajú bohaté synonymické rady, v ktorých sa prepletajú rozmanité významové a štylistické vzťahy. O tomto type synoným sme hovorili viac v predchádzajúcich kapitolách. Vo výskume synoným sa vo všeobecnosti doteraz venovala pozornosť predovšetkým synonymám tohto typu.

2. Synonymá so spoločným koreňom

Početnú skupinu tvoria synonymá so spoločným koreňom. Na prvý pohľad je to paradoxné označenie, keďže pod pojmom synonymum sa všeobecne rozumie rozličná forma a (približne) rovnaký význam. Pri synonymách so spoločným koreňom sa požiadavka rozličnosti formy čiastočne obchádza. Niet však sporu o tom, že aj tieto synonymá patria k pravým synonymám a že plnia v jazyku také funkcie ako synonymá s rozličným koreňom. Pri synonymách so spoločným koreňom nejde vlastne o úplnú totožnosť formy. Spoločný koreň slova modifikujú rozličné predpony, prípony alebo časti iných slov. Sú to teda slovotvorné synonymá. Môžu byť a) predponové, b) príponové a c) zložené. Všetkým trom typom sa budeme venovať podrobnejšie. Kvôli úplnosti treba spomenúť ešte okrajový typ synonymie — fonetické a morfologické varianty. Fonetické varianty sa vo všeobecnosti nepokladajú za samostatné lexikálne jednotky, čiže nemožno ich zahrnúť ani medzi synonymá (tie — ako je známe — musia byť osobitnými slovami). Problém však ani tu nie je taký jednoduchý a daktorí autori (napr. V. A. Kapranov) pokladajú i fonetické varianty za samostatné lexikálne jednotky. Argumentom im je to, že i takéto dvojice slov majú často rozličné štylistické alebo významové odtienky, ktoré sa neraz využívajú funkčne. Takýto názor podporuje aj lexikografická prax. Napr. v Slovníku slovenského jazyka sa dvojice ako *obariť — oparić, babrať sa — paprať sa* spracúvajú osobitne ako samostatné lexikálne jednotky, pričom sa uvádza ako najbližšie synonymum druhé slovo dvojice. Ako varianty (t. j. v jednom hesle) sa však spracúvajú slová ako *gepeľ — gápeľ, zapatrošiť — zapotrošiť, klingať — klinkať, postruhník — postružník, fliaskať — flieskať, mľaskať — mliaskať, šp'achnúť — šplechnúť, čľapkať — čliapkať, pľasnúť — plesnúť, hafira — hafura — jafura* atď. Už z uvedených príkladov možno usudzovať, že hranica medzi fonetickými variantmi a synonymami nie je taká ostrá a že sú tu mnohé prechodné javy. Za jednoznačné fonetické

varianty možno pokladať dvojice, v ktorých ide o rozdiel v kvantite: *glgáč — glgač, hádač — hadač, hambalok — hambálok* ap.

Okrem fonetických variantov hraničia so synonymiou aj morfologické varianty, pri ktorých ide o gramatické rozdiely, napr. *fald* (muž. rod) — *falda* (žen. rod).

K morfologickým variantom patria predovšetkým dvojtvary typu *roka — roku* ap.

Ani slovotvorné synonymá sa nedajú vymedziť celkom jednoznačne. Hlavnou ostáva aj tu otázka, či slová rovnakého významu a sčasti rovnakej formy predstavujú slovotvorné varianty, alebo dve rozličné slová (synonymá). S týmto problémom sa zaoberala najmä sovietska jazykovedná literatúra (predovšetkým O. S. Achmanovová, F. P. Filin a iní). U jednotlivých autorov pozorujeme rozličné chápanie hraníc variantnosti slov, najmä pokiaľ ide o rozlíšenie morfologických variantov a variantov súvisiacich s tvorením slov, teda slovotvorných variantov, príp. slovotvorných synoným. Autori sa zhodujú v tom, že podstata variantnosti slov spočíva v takej zmene vonkajšej stránky slova, ktorá nezasahuje jeho vnútornú stránku, t. j. jeho lexikálny význam. Varianty slov veľmi často sprevádzajú štylistické rozdiely, pričom zvyčajne ide o starší variant, ktorý v jazyku dožíva, a o súčasný, živý variant. V slovenčine sú také napr. varianty typu *letisko — letište, ložisko — ložište, fantastickosť — fantastičnosť, prešedivený — prešedivelý, pretiahnutý — pretiahly, opanúvať sa — opanovávať sa, osádzať — osadzovať* ap. (staršie varianty sú na druhom mieste). Pri variantoch slov sa v súčasnom spisovnom jazyku výrazne uplatňuje aj normatívny zreteľ: uprednostňujú sa živé, produktívne podoby.

Slovotvorné synonymá na rozdiel od variantov nie sú iba modifikáciou jedného slova, ale sú osobitnými lexikálnymi jednotkami. Charakterizujú ich rozličné predpony alebo prípony so slovotvornou (nie gramatickou) funkciou. Tieto predpony a prípony môžu byť významovo alebo úplne zhodné, alebo sa môžu odlišovať jemnými významovými odtienkami. Slovotvorné synonymá sa môžu odlišovať i v štylistickom zafarbení, v spájaní s inými slovami, v syntaktických funkciách ap.

a) P r e d p o n o v é slovotvorné synonymá:

Najčastejšie tu ide o slovesá, pri ktorých sa strieda nepredponové sloveso s predponovým, alebo o slovesá s rozličnými predponami: *haliť — zahaľovať, lúpať sa — olupovať sa, deliť — rozdeľovať, klásť — ukladať, cvičiť — nacvičovať, lízať — olizovať; — olúpať sa — zlúpať sa, obalamutiť — zbalamutiť, striasť — otriasť, ovinúť — obvinúť, navyknúť si — zvyknúť si, doniesť — priniesť, umrieť — zomrieť* atď. Striedaním predpôn vznikajú slovotvorné synonymá aj pri iných slov-

ných druhoch: *poľadovica — ľadovica, oblievačka — polievačka, osúch — posúch, dovedna — vedno, hneď — ihneď, sladkastý — nasladkastý* ap.

b) Prípon o vé slovotvorné synonymá:
pastva — pastvina, pľačkanica — pľačkanina, lesa — lesica — lesina, kaluž — kalužina, hnojnica — hnojovka, obrúsok — obrúštek, obrtlík — obrteľ, tácňa — tácka, fľaša — fľaška, chvíľa — chvíľka, gombík — gombička, meňavý — meňastý, materský — materinský, páskovaný — páskavý, husací — husí, štrngať — štrngotať, kuť — kovať, žuť — žuvať, nazvyš — nazvyšok atď.
Tieto slovotvorné synonymá uvádza Slovník slovenského jazyka raz ako varianty slov, inokedy ako osobitné slová. Aj z toho vidieť, že obidva tieto typy sa v praxi navzájom prelínajú.

c) Zložené slovotvorné synonymá utvárajú synonymické páry (zriedkavo i viacčlenné rady) rozličných typov:
1. Synonymické páry (alebo rady) tvoria zloženiny, ktoré majú prvú časť rovnakú (spoločnú), druhou časťou sa navzájom od seba odlišujú. Určujúcou zložkou týchto zložení je prvá časť; druhá, určovaná (a menlivá) časť pridáva synonymám rozličné stupne významových alebo štylistických odtienkov. Napr.: *číročistý — číročíry, srdcelomný — srdcervúci, hrôzostrašný — hrôzyplný, ziskubažný — ziskuchtivý — ziskulačný — ziskužiadostivý, jastrabozraký — jastrabozrivý, trojboký — trojstranný, ctibažný — ctižiadostivý, dobrodušný — dobromyseľný, starobylý — starožitný, tvrdohlavý — tvrdošijný, vysokoakostný — vysokokvalitný, menejcenný — menejhodnotný, veľavážený — veľactený* ap. Druhé časti zložení môžu byť aj samostatne fungujúcimi synonymami alebo synonymnými základmi. V spojení s rovnakou prvou časťou dochádza k ešte tesnejšej vzájomnej významovej zviazanosti.

Poznámka: Za zložené slovotvorné synonymá nepokladáme synonymá so záporovou časticou *ne-* (typ *nedohľadný — nedozerný*), lebo záporová častica *ne-* nemá taký (lexikálny) význam, že by sme ju mohli pokladať za samostatnú zložku zloženiny.

2. Pri druhom type zložených slovotvorných synoným sa strieda zloženina so základným slovom, ktoré je prvou časťou daného zloženého slova: *čistotymilovný — čistotný, starobylý — starý, dobrosrdečný (dobromyseľný) — dobrý, láskyplný — láskavý, pomstychtivý — pomstivý*. Hlavným nositeľom významu je aj pri tomto type zložených slovotvorných synoným prvá časť, druhá význam iba modifikuje, prípadne štylisticky posúva. Bohatú skupinu pri tomto type tvoria názvy

farebných odtieňov: *čerešňovočervený — čerešňový, zlatožltý — zlatý, gaštanovohnedý — gaštanový* ap. Pri názvoch farieb sú však z významového hľadiska obidva členy zloženiny rovnocenné, lebo tu ide o vzťah prirovnania *(červený ako čerešňa, žltý ako zlato).*

3. V ďalšom type majú zložené synonymické dvojice zhodné druhé časti zložení, kým prvé časti sú rozdielne. Keď však tieto menlivé časti vystupujú ako samostatné slová, spája ich synonymický vzťah. Príklady na uvedený typ: *cudzojazyčný — inojazyčný, tvdohlavý — krutohlavý, mnohopočetný — viacpočetný, veľavravný — mnohovravný, mnohoročný — dlhoročný;* bohatú skupinu aj tu tvoria názvy farieb, zložené najmä zo synonymných výrazov *svetlo-, bledo-, jasno-, slabo-; svetloružový — bledoružový — jasnoružový — slaboružový* ap.

4. Napokon sa pri zložených slovotvorných synonymách môže striedať kmeňová zloženina s nezloženým slovom, ktoré je jej druhou časťou: *hrôzostrašný — strašný, činohra — hra* ap.

3. Slovné spojenia

Keďže lexikálnou jednotkou nemusí byť iba jedno slovo, ale nominatívnu funkciu plnia aj viacslovné pomenovania, môžu mať aj synonymá popri jednoslovnej forme (predchádzajúce typy) aj formu viacslovných pomenovaní. Takýmito synonymami sú rozličné typy slovných spojení, ako *mať námietky, robiť prekážky, vyvaľovať oči, mať dušu na jazyku.* Slovné spojenia rovnako ako jednoslovné alebo slovotvorné synonymá môžu byť členmi synonymického radu *(mať rád — ľúbiť — milovať* — expr. *zbožňovať* a i.). Z významovej a štylistickej stránky aj tento druh synoným tvorí rozličné typy podobne, ako sme ich uvádzali v predchádzajúcich kapitolách pri významovej a štylistickej analýze jednoslovných lexikálnych synoným. Pravda, najmä frazeologické spojenia majú zväčša ráz štylistických synoným. Zriedkavé sú tu ideografické synonymá. Slovné spojenia sa od jednoslovných lexikálnych synoným odlišujú viacerými osobitosťami (napr. syntaktickou spájateľnosťou, pojmovou sférou, väčšou expresívnosťou ap.).

Niektoré typy synonymných slovných spojení:

a) slovné spojenie — slovo

robiť výčitky — vyčitovať, mať radosť — tešiť sa, mať rád — ľúbiť, robiť prekážky — prekážať, mať námietky — namietať, mať strach — báť sa, mať zlosť — zlostiť sa, byť vhodný — hodiť sa, stará mať — starká. Početné sú dvojice terminologických spojení typu *podstatné meno — substantívum, hydroxid amónny — amoniak, cibuľa kuchynská — cibuľa;* jednoslovné názvy pritom majú často príznak hovoro-

vosti alebo slangu: *kruhová píla — cirkulárka, tlačová konferencia — tlačovka, transformačná stanica — trafostanica.* Pri frazeologizmoch popri dvojslovných spojeniach (napr. *streliť capa — zmýliť sa, roniť slzy — plakať*) často stojí oproti synonymnému jednému slovu viacslovné spojenie: *v hĺbke srdca — skryto, hrať si do karát — nahrávať si, ako jeden chlap — jednotne, žiť o chlebe a o vode — hladovať* ap.

b) slovné spojenie — slovné spojenie

utrpieť porážku — byť porazený, uviesť dačo do prevádzky — dať dačo do prevádzky; mať tvrdú hlavu — byť tvrdohlavý, mať za ušami — byť vinný v dačom; mať niekoho v hrsti — držať dakoho v šachu, má dušu na jazyku — oči sa mu stĺpkom obracajú ap.

Naznačili sme iba veľmi všeobecne okruh problémov, ktoré sa týkajú formálnej stránky synoným. Ukazuje sa, že synonymá v slovenčine predstavujú aj z tejto stránky bohaté a ešte málo prebádané pole výskumu. Týka sa to najmä slovotvorných synoným, ktoré sme označili ako synonymá so spoločným koreňom (oproti synonymám s rozličným koreňom, pri ktorých niet problémov), a synonymných slovných spojení. Hlavným problémom tu ostáva vymedzenie hraníc synoným a variantov slov, ako aj vymedzenie hraníc synoným pri slovných spojeniach.

LITERATÚRA

FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961, s. 241—251.

ACHMANOVA, O. S. Fonetičeskoje i morfologičeskoje varirovanije slova i sinonimija kak predel takogo varirovanija. In: Očerki po obščej i russkoj leksikologii. Moskva, Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdateľstvo ministerstva prosveščenija RSFSR 1957, s. 192—232.

KAPRANOV, V. A.: Fonetičeskaja variantnosť slov i sinonimija. In: Leksičeskaja sinonimija. Red. S. G. Barchudarov. Moskva, izd. Nauka 1967, s. 137.

ROGOŽNIKOVA, R. P.: Sootnošenije variantov slov, odnokorennych slov i sinonimov. Tamže, s. 151.

AVALIANI, J. J., ROJZENZON, L. I.: Sinonimičeskije otnošenija slov i frazeologičeskich sočetanij. Tamže, s. 163.

SMIRNICKIJ, A. I.: K voprosu o slove. In: Trudy Instituta jazykoznanija, tom IV. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Izdateľstvo Akademii Nauk SSSR 1954, s. 32—41.

Dnešné tendencie v teórii vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka

VALÉRIA BETÁKOVÁ

Teória vyučovania slovenského jazyka je jedna z hlavných disciplín predmetu slovenský jazyk v postgraduálnom štúdiu učiteľov slovenčiny. V postgraduálnom štúdiu učiteľov 6.—9. ročníka ZDŠ je rozdelená do dvoch stupňov (ročníkov). Študijný materiál pre prvý ročník postgraduálneho štúdia sa spracúval v r. 1970 a vyšiel ako skriptum (V. Betáková a kol., *Teória vyučovania slovenského jazyka.* 1. vyd. Bratislava, Alfa 1972). Frekventantom druhého ročníka postgraduálneho štúdia podávame v tomto príspevku stručný prehľad o rozvoji teórie vyučovania slovenčiny za posledné štyri roky.

Teória vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka, tak ako i teórie ostatných učebných predmetov, skúma jednak učebný obsah, jednak vyučovací, resp. učebný priebeh (proces). Učebný obsah, didakticky stvárnený v učebných osnovách, v učebniciach a ostatných učebných pomôckach, ako aj v učiteľovom podaní pri vyučovaní, čerpá sa zo slovakistiky. Je prirodzené, že za vedným odborom, ktorého vývin ustavične napreduje, školský učebný obsah sa značne oneskoruje. Preto i dnes, keď sa zo spoločenských dôvodov intenzívne uvažuje o modernizácii vyučovania, myslí sa nielen na učebný proces, ale aj na učebný obsah.

Dôležitosť učebného obsahu sa zdôrazňuje i v pedagogickej psychológii (napr. Bruner) a zo slovenských pedagógov ju vedecky zdôvodnil najmä E. Stračár (*Systém a metódy riadenia učebného procesu.* 1. vyd. Bratislava, SPN 1967). Z kybernetického pohľadu sa mu vyučovací (učebný) priebeh javí v troch základných spätnoväzbových vzťahoch medzi prvkami: učiteľ — obsah — žiak. Pritom regulujúcu funkciu má obsah. Vyučovací proces prebieha iba vtedy, ak sa obsah realizuje prostredníctvom vyučovacej činnosti učiteľa a učebnej činnosti žiaka. Na celej línii medzi učiteľom a žiakom je učebný obsah. V sústavnej interakcii učiteľa a žiaka učiteľ (ako zložka riadiaca) istým spôsobom usmerňuje žiaka (ako zložku riadenú) v jeho činnosti s obsahom.

Z poprednej funkcie obsahu vo vyučovaní vyplýva pre teóriu vyučovania učebného predmetu fakt, že ak učebný obsah je z hľadiska vedného odboru nie korektný alebo už zastaraný, učiteľova a žiakova práca s týmto obsahom nemá nijaký praktický význam, vyučovanie nespĺňa vyučovacie ani výchovné ciele. Preto jednou zo stálych úloh teórie vyučovania predmetu je aj skracovať zaostávanie učebného ob-

sahu za rozvojom príslušnej vednej disciplíny. Je nevyhnutné podstatne meniť niektoré koncepcie výkladov jazykových javov. V slovenskom jazyku sú dnes už didakticky spracované témy o tvorení slov odvodzovaním a skladaním, ako aj morfematický rozbor (podľa jazykovedných prác J. Horeckého V. Betáková: *O vyučovaní tvorenia slov.* 1. vyd. Bratislava, SPN 1969; *Koncepcia morfematického rozboru v škole,* zb. Pedagogickej fakulty UK v Trnave. Spoločenské vedy, Philologia 2, Bratislava 1971; V. Betáková — A. Rýzková: *Všestranný jazykový rozbor.* 1. vyd. Bratislava, SPN 1970). Témy z Morfológie slovenského jazyka (J. Ružička a kol.) didakticky hodnotia najmä J. Jacko v cit. skriptách (podrobnejšie v rukopise knižnej publikácie *Slovenské tvaroslovie v škole,* v tlači) a J. Matejčík (na stránkach časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole). Koncepciu slohových postupov, ktorú vypracoval J. Mistrík *(Kompozícia jazykového prejavu),* pokúsili sa premietnuť do vyučovania slohu v návodoch na štylistické rozbory M. Patáková a V. Betáková *(Slohové rozbory v ukážkach,* v tlači). Otázkami učebného obsahu slohovej výchovy v ZDŠ sa sústavne zaoberá J. Findra vo svojich príspevkoch v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole. Pokiaľ ide o lexikálnu a syntaktickú oblasť, v teórii vyučovania slovenského jazyka v 6.—9. roč. ZDŠ sa dosiaľ neurobili didaktické transformácie novších lingvistických výdobytkov (napr. diel J. Kačalu, J. Oravca, P. Ondrusa, F. Mika a i.), hoci sú pre modernizáciu učebného obsahu mimoriadne závažné. Túto prácu je teória vyučovania škole dlžná.

O modernizácii vyučovania sa vo všeobecnej didaktike hovorí už niekoľko rokov. Požiadavka modernizácie sa vzťahuje tak na obsah, ako i na vyučovací proces. Na proces najmä preto, že výsledky vo vyučovaní slovenského jazyka sa ukazujú ako nedostačujúce a príčina sa vidí v značnej miere aj v zastaraných učebných metódach (o tom pozri materiály z celoslovenskej metodickej konferencie o vyučovaní slovenského jazyka v ZDŠ v Martine, máj 1973). Spočiatku sa pod modernizáciou vyučovania rozumelo používanie audiovizuálnych, audioorálnych a iných prostriedkov modernej vyučovacej techniky (gramofón, magnetofón, televízor, meotar, repex a i.), neskôr sprogramovaný učebný obsah i proces a v súvislosti s tým algoritmizácia a problémové vyučovanie. Didakticky vymedzené algoritmy na určovanie vzorov podstatných mien a pravidelných slovies, na riešenie úloh z tvaroslovného pravopisu a na rozlíšenie jednoduchej a rozvitej vety zostavil L. Kučera *(Druhy jazykových rozborov slovenčiny.* 1. vyd. Bratislava, SPN 1971). O programovanom a problémovom vyučovaní slovenčiny v 6.—9. roč. ZDŠ pozri cit. skriptá. V tematike programovaného vyučovania slovenského jazyka v nižších ročníkoch ZDŠ úspešne pracujú M. Milan a P. Bernáth (posledná publikácia: *K problematike moderni-*

zácie vyučovania slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, SPN 1972).

Pravda, aj na programovanie sa dnes už kladú čoraz vyššie nároky, najmä zo stránky psychológie učenia sa. Napr. Zd. Holubář píše: „Programovanie s presne vymedzenými úsekmi učiva a na seba nadväzujúcimi krokmi má byť istým riešením primeranosti, ale stroskotáva, ak je podložené zastaranou psychologickou teóriou, pokiaľ sa v učení vidí mechanické upevňovanie „vedomostí, zručností a návykov" ..." (*Myšlenkové operace a učení jazyku.* Studie ČSAV 1970, č. 8, s. 23).

Vôbec psychológia učenia, ktorá dnes už prekročila rámec pedagogickej psychológie a jej novou črtou je zdôrazňovanie interdisciplinárneho skúmania procesu učenia z hľadiska biológie, fyziológie, filozofie, kybernetiky, logiky, sociológie a pedagogiky, ba i etiológie (pozri J. Linhart: *Proces a struktura lidského učení.* 1. vyd. Praha, Academia 1972, s. 59) má v súčasnosti vedúce miesto medzi vednými disciplínami, o ktoré sa opierajú teórie vyučovania učebných predmetov. Kým sa vyučovanie opieralo o psychologickú teóriu asocianizmu, učenie sa pokladalo za upevňovanie asociácií medzi slovami a predstavami. Preto aj v slovenskom jazyku dlho vládlo (a udržuje sa ešte i dodnes) pamäťové učenie sa a verbálna vyučovacia metóda s názorným výkladom, ktorý sa má odraziť do žiakovej mysle ako sled predstáv. V učení sa teda videlo pasívne asociačné združovanie predstáv. Pamäťovo si žiak osvojoval gramatiku materinského jazyka a cvičenia slúžili ako prostriedok na osvojenie gramatických pojmov. Pravda, takáto učebná náplň sa dá odôvodniť aj celkom inými vyučovacími cieľmi, ako sú škole určené dnes. Dnes musíme žiaka naučiť používať jazyk ako prostriedok komunikačného aktu s istou jazykovo-štylistickou úrovňou a zároveň vyučovaním jazyka formovať žiakovu osobnosť. A týmto cieľom viac vyhovuje psychologická koncepcia učenia sa ako aktívnej činnosti subjektu. Do popredia psychologických výskumov vystupujú otázky optimálnej regulácie, osvojovanie programov (plánov) činnosti, upevňovanie nových motivačných štruktúr a uplatňovanie myšlienkových operácií (Linhart, Ďurič, Bruner). Základom vyučovania je podnecovať žiaka k uvedomenej, cieľavedomej činnosti. Podnecovanie robí učiteľ v zámerne vedenej komunikácii. Učiteľove slovné informácie žiakom sú na mieste vtedy, keď rozvíjajú jednotu rečovej a poznávacej činnosti (Holubář, c. d., s. 22). Súčasná vzťahová teória v psychológii ovplyvňuje i vyučovanie jazykov. V materinskom jazyku sa žiada, aby učiteľ učil žiaka rozlišovať jazykové pojmy tak, že ich bude uvádzať do vzájomných vzťahov. Za chybné sa pokladá, ak si žiak má osvojovať pojmy ako izolované.

Tieto názory sa odrážajú najmä v teórii vyučovania vetnej skladby. Na materiáli slovenského jazyka nemáme dosiaľ vypracované štúdie s touto tematikou, preto spomenieme aspoň jednu z prác v teórii vy-

učovania českého jazyka, ktorá je v tomto smere osobitne pozoruhodná. Je to kandidátska dizertačná práca Zd. Skoupila *Problémy modernizace školního větného rozboru* (rukopis, Praha 1969). V experimente vyučovania jednoduchej vety v učňovskej škole so žiakmi s neukončeným základným vzdelaním autor porovnáva dva typy regulácie učenia: určovanie vetných členov na základe tradičnej asocianistickej koncepcie a určovanie vetných dvojíc podľa obsahovej závislosti na základe psychologickej koncepcie vzťahovej. Východisko vyučovania syntaxe vidí v tzv. jadrových vetách (podľa N. Chomského). Žiaci si uvedomujú najskôr významové vzťahy medzi slovami, z ktorých sa skladá veta. Jadrovú vetu rozpoznávajú podľa slov, ktoré sú nevyhnutné na vyjadrenie základného obsahu vety. Takýto postup je možný, pravda, pri vyučovaní materinského jazyka, nie cudzieho. Žiaci manipulujú so symbolmi slovných druhov (J, S, N — jméno, sloveso, neohybný slovný druh). Napr.: Jadrová veta *Mama* má symbol J, *Prší* — S, *Puf* — N. Pomocou symbolov utvárajú vetné vzorce. So symbolmi pracujú ďalej žiaci pri rozvíjaní členov jadrových viet, pri rozširovaní vetných členov, a tak utvárajú sekundárne vetné štruktúry (primárnymi štruktúrami nazýva autor štruktúry jadrových viet). Postup Z. Skoupila značí modernizáciu vyučovania skladby materinského jazyka nielen v tom zmysle, že sa opiera o psychologické výskumy (jadrové vety vyberá podľa štatisticky zistených najfrekventovanejších konštrukcií u detí do 4 rokov a potom uplatňuje zložitejšie konštrukcie zistené u detí v neskoršom vývine), ale aj tým, že premieta do vyučovania materinského jazyka moderné jazykovedné koncepcie (vychádza z Chomského syntaktických štruktúr, vo vyučovaní syntaxe využíva transformačné postupy, učí žiakov pracovať s formalizovanými opismi pri modelovaní vetných štruktúr).

V teórii vyučovania slovenského jazyka sa požiadavky súčasnej modernizácie učebného obsahu aj vyučovacieho procesu prejavujú v návrhu na novú koncepciu predmetu slovenský jazyk v základnej škole. Autorom koncepcie je E. Gašinec (VÚP; predtým pracoval na koncepcii A. Selecký). Čerpajúc zo svetovej, ale najmä zo sovietskej teórie vyučovania, E. Gašinec chce zaviesť do vyučovania prvky kybernetiky, prvky generatívnej gramatiky, transformačných postupov a problémového vyučovania; zdôrazňuje tézu o spätosti jazyka a myslenia (využívať jazyk ako najdôležitejší prostriedok na rozvíjanie logického myslenia dieťaťa, čo bude základom na neskoršie formovanie jeho osobnosti), pri medzipredmetových vzťahoch mu ide o užšiu spätosť s tematikou vyučovania cudzích jazykov a o premietanie vedomostí žiakov z matematiky do poznávania jazykových javov. Napríklad v pokusnej učebnici pre druhý ročník ZDŠ, ktorú autor zostavoval už na základe návrhu na novú koncepciu, uplatňuje pri triedení hlások v slo-

venčine prvky teórie množín. Jeho práca je zaujímavá i z psychologickej stránky. Čo najviac podnecuje aktivitu žiakov problémovými úlohami, v ktorých žiaci majú odhaľovať jednotlivé prvky jazykovej skutočnosti. Pritom dispozície, návody na prácu majú charakter hravosti, primerane k danému vekovému stupňu žiakov.

Vyučovať hrou je tiež jeden, ale nie nový smer v teórii vyučovania materinského jazyka. Propaguje sa v sovietskej, poľskej, českej i v slovenskej teórii vyučovania. (Pozri SJLŠ. *22*, 1972—73, čís. 6, s. 189—192.)

Aktívna rečová činnosť žiaka sa dnes zdôrazňuje nielen v jazykovej zložke predmetu slovenský jazyk, ale predovšetkým v slohovej výchove. V publikácii *Hodiny slohu pre 6.—9. ročník ZDŠ* (SPN 1971) J. Ballay podrobne vypracoval učebný plán hodín v každom ročníku a opísal priebeh každej jednej odučenej hodiny. Východiskom sú mu žiacke slohové práce, ktoré využíva aj ako vzorové ukážky, a aj na rozbor slohového prejavu žiaka. Pri rozboroch zisťuje, čo žiaci napísali správne a čo chybne. Chybám by autor bol mohol v mnohých prípadoch predísť, keby bol do priebehu vyučovacej hodiny zaradil predbežný nácvik tých jazykovo-štylistických prostriedkov, ktoré žiaci mali vo vlastných slohových prejavoch v rámci nacvičovaného slohového postupu a útvaru použiť. Kniha Hodiny slohu sa v škole používa hojne, lebo poskytuje veľa podnetov a materiálu, najmä tematického, na prácu v slohovej výchove a na rozširovanie slovnej zásoby žiakov. Lenže pri takej príručke, v ktorej sú vyučovacie hodiny vypracované dopodrobna, je obava, aby sa učiteľ nespoľahol na ponúknutú predlohu a vzdal sa vlastnej prípravy na hodinu slohu. Dobré vyučovacie výsledky závisia totiž od mnohých objektívnych i subjektívnych podmienok, za ktorých každý učiteľ vyučuje. Tú istú obavu treba vysloviť aj v súvislosti s pripravovanými podrobnými návodmi na odučenie hodín slovenského jazyka a slohu v 6. ročníku ZDŠ (vypracúvajú sa vo VÚP), hoci takéto príručky môžu byť v istom zmysle dobrým pomocníkom učiteľovi-začiatočníkovi alebo učiteľkám-matkám, ktorým na každodennú školskú prípravu ostáva menej času.

Pomôckou na vyučovanie slohu je i pedagogické čítanie F. Ruščáka *(Nácvik invencie, kompozície a štylizácie na hodinách slohu.* 1. vyd. Bratislava, SPN 1971). Publikácia J. Janeka *Rozvíjanie jazykovej kultúry žiakov* (1. vyd. Bratislava, SPN 1970) ponúka učiteľom veľký výber slohových tém blízkych životnej skúsenosti žiakov a prináša množstvo príkladov na nesprávne vyjadrenia v reči žiakov pochádzajúcich zo západoslovenskej oblasti. Autor uvádza návody, ako skultúrňovať žiacke jazykové prejavy. Ako pomôcku na vyučovanie pravopisu vydalo SPN príručku s pravidlami slovenského pravopisu a s pravopisným slovníkom pre školy (J. Oravec — V. Laca, 1973). No za najúčinnejší

prostriedok pravopisného výcviku sa ešte stále uznáva diktát, ibaže nie tradičný kontrolný diktát, ale tzv. nácvičný diktát. Pri nácvičnom diktáte si žiaci rozličným spôsobom precvičujú písanie pravopisných javov dôležitých v texte, ktorý sa má diktovať, a to buď bezprostredne pred diktovaním textu, buď po napísaní diktátu, buď v podobe domácej úlohy určenej na hodinu s diktátom. Nácvičný diktát spĺňa dve úlohy: prvotnú úlohu nácvičnú a druhotnú úlohu kontrolnú. Tradičný kontrolný diktát sa využíva už len ako diagnostický prostriedok na zistenie výsledkov pravopisného výcviku. Nácvičné diktáty M. Patákovej — A. Rýzkovej vyšli v reedícii v SPN r. 1971.

V diagnostike vyučovacích výsledkov sa opäť ujíma forma didaktických testov. Testy vydáva n. p. Psychodiagnostické a didaktické testy v Bratislave. Prvý súborný test z učebnej látky slovenského jazyka v 6.—9. roč. ZDŠ vznikol r. 1969. Druhá séria testov, spracovaných osobitne pre každý ročník, vyšla r. 1972. V týchto testoch sa riešenie úloh zakladá na práci s distraktormi. Zo štyroch predložených odpovedí musí žiak nájsť a označiť tú, ktorá je správna. Nevýhodou tohto postupu je to, že žiak môže správnu odpoveď aj len uhádnuť. Preto v nových testoch, pripravených na vydanie v r. 1973, sú úlohy a otázky stavané tak, aby žiak sám dal odpoveď, a to jednoznačnú a čo najkratšiu. Na testoch spolupracujú psychológovia (O. Blaškovič, M. Jurčo, O. Popperová) s odborníkom v teórii vyučovania učebného predmetu (V. Betáková). Cieľom testov je jednak zisťovať dosiahnutú úroveň vedomostí žiakov po prebratí istého tematického celku alebo celoročnej učebnej látky, jednak vyrovnávať výkyvy, ktoré sa prejavujú vo vyučovacích výsledkoch jednotlivých učiteľov.

V tomto stručnom prehľade nespomíname všetky pomôcky na vyučovanie slovenského jazyka, napr. gramatické tabule, aplikácie, obrazový materiál a i. Tie vydáva n. p. Učebné pomôcky v B. Bystrici, správy o nich prináša časopis SJLŠ.

* * *

Redakcia nášho časopisu sa rozhodla uverejňovať v tomto ročníku prehľadné články, ktorými vychádza v ústrety účastníkom postgraduálneho štúdia na pedagogických fakultách. Jednotlivé články sú spracované so zreteľom na osnovy postgraduálneho štúdia pre učiteľov slovenského jazyka v 6.—9. ročníku ZDŠ. Účastníci tohto štúdia nájdu v nich potrebné informácie z problematiky teórie jazykovedy, jazykovej kultúry, lexikológie, morfológie, syntaxe, štylistiky, pravopisu a teórie vyučovania.

Stupeň gramatickej nasýtenosti ako štylistický príznak

Kapitolky zo štylistiky (20.)

JOZEF MISTRÍK

Prvky prehovoru sa môžu navzájom viazať rozličnou silou a navonok potom javiť ako konštrukcie s rozličným stupňom pevnosti. V textoch, vetách i syntagmách konkrétnych prejavov sa vždy pociťuje istý stupeň sily, ktorý ich zväzuje a dodáva istú štylistickú hodnotu. Táto sila totiž reprezentuje to, ako pristupoval autor k tvoreniu prehovoru, čo a ako ho podnecovalo pri koncipovaní výrazu. Existujú výpovede, ktoré vznikli spontánne, bez predbežnej prípravy, a oproti nim zasa také, ktoré si autor vopred pozorne premyslel a pred vyrieknutím v duchu sformuloval.

Kvôli názornosti tohto výkladu ostaneme pri tom, že vo výpovedi sa uplatňujú lexikálne a gramatické prostriedky. Napríklad vo výpovedi *Hrušky dozreli* sú lexikálne prvky, reprezentované slovami *hrušky* a *dozrievať,* a gramatické prvky, reprezentované gramatickými kategóriami vyrazenými na tých dvoch slovách i vzájomným zviazaním týchto slov. Aby sme sa však sledovanému javu viacej priblížili, uvedieme dve výpovede, ktoré sa budú navzájom odlišovať iba stupňom zviazanosti alebo gramatickej nasýtenosti: *Chlapci, skončte! — Chlapci, skončiť!* Druhá výpoveď sa vo vedomí účastníkov prehovoru pociťuje ako expresívnejšia, dôraznejšia, obsahujúca väčšiu dávku naliehavosti. Z gramatického hľadiska je medzi nimi rozdiel v tom, že prvá výpoveď je zviazanejšia, lebo prísudkové sloveso obsahuje všetky kategórie, ktorými sa reprezentuje zhoda s podmetom, sloveso druhej výpovede takéto kategórie nemá.

Všimnime si, za akých podmienok a prečo vznikajú z hľadiska gramatickej nasýtenosti nerovnaké jednotky, prečo niektoré z nich sa skĺbia veľmi pevne a iné zasa voľnejšie.

Autor výpovede je niekedy v takej situácii, že sa „ponáhľa" so svojou reakciou na situáciu alebo kontext. Chce reagovať okamžite. V jeho výraze je väčšia dávka citu a vôle, čo do značnej miery prekáža uplatneniu rozumovej zložky. Na vyrieknutie — názornejšie povedané na vybuchnutie — lexikálneho prvku, ktorý je u človeka viacej zautomatizovaný, netreba toľko času ako na „vybavenie" tejto zložky gramatickými kategóriami, ktoré majú výpoveď sformovať a zviazať. Psychológiu „koncipovania" reakcie hovoriaceho najzjavnejšie odhaľujú najvlastnejše citové slová, citoslovcia, ktoré nemajú ustálenú ani len

hláskovú podobu. Každá formulácia jazykového výrazu vyžaduje istý časový úsek — jedna väčší, druhá menší. A gramatická formulácia potrebuje relatívne najviacej času. Takzvané expresívne konštrukcie, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v živej konverzácii alebo vo vzrušenom monológu, sú uvoľnenejšie, gramaticky menej nasýtené. Váha v nich sa prenáša na lexikálnu zložku, prijímateľ si z nich najprv uvedomuje cit, vôľu, náladu a až potom intelekt hovoriaceho. Pre tieto konštrukcie je príznačné to, že sú svojím rozsahom krátke stručné, eliptické. Povely *Stáť!, Rozchod!, Do triedy!* alebo rozkazy *Domov!, Preč z očú!, Hore!,* sú dôraznejšie ako ich — niekedy iba teoretické — pendanty typu *Zostaňte!, Rozíďte sa!, Choďte do triedy!, Poď domov!, Odíď preč z očú!, Vstávaj!*

S uplatnením vysvetľovanej tézy by sa nezhodný vytýčený vetný člen mal pokladať za expresívny oproti nocionálnemu zhodnému vytýčenému členu: *Sused, toho by som zmlátil! — Suseda, toho by som zmlátil!* Obdobne sa ako expresívne hodnotí každé uvoľnenie slovosledu a každá slovosledná inverzia (obrátený poriadok slov). Aj osamostatnený vetný člen je vlastne konštrukcia, ktorá mimo kontextu je gramaticky nenasýtená a zrozumiteľnou sa stáva iba vtedy, keď stojí bezprostredne pri nedokončenej výpovedi, na ktorú nadväzuje a ktorú kompletizuje. Pri viacerých slovesách základného slovného fondu sa expresívnosť naznačuje vypustením príznaku dokonavosti. Napríklad pri variantných dvojiciach *Nechoď (mi domov)! — Nepríď (mi domov)!, Hovor! — Povedz!, Nezabúdaj! — Nezabudni!, Mizni! — Zmizni!* sa pociťujú rozdiely v stupni emocionálnosti manifestované prítomnosťou alebo neprítomnosťou príznaku dokonavosti. Z uvádzaných príkladov vo všeobecnosti sa zračí „šetrenie" hovoriaceho na adresnosti výrazu. Jazykovo neformulovaná adresnosť je príznakom citovosti výrazu.

Istú dôraznosť treba niekedy naznačiť v rečníckych prejavoch. Dosahuje sa to uplatňovaním enumeračných (vyratúvacích) a koordinatívnych konštrukcií, ktoré sa prijímateľovi javia ako neviazané, parataktické, voľné. V náučných rečníckych prejavoch, ako je napríklad prednáška, referát, diskusný príspevok, polemický príspevok a podobne, sú takéto konštrukcie, pochopiteľne, zriedkavejšie, lebo v nich je dôraz na fakte, na opise, na výklade. Častejšie sú však v agitačných prejavoch, kde fungujú ako sugestívne prvky, a v príležitostných prejavoch, v ktorých sú nositeľmi citových a poetických výrazov. Opakovanie, hoci s uplatnením synonymie a parafrázy, je v podstate konštrukcia, pomocou ktorej sa stupňuje dojem. Pri opakovaní výrazu sa už nič nové nepovie, iba sa známe veci zdôraznia. Príklad na také opakovanie: *Nič nepočuje, nevidí, necíti, akoby o ničom nevedel!* Ešte jeden príklad: *Naši pracujúci, náš ľud, naša vlasť, všetci spoločne dnes*

oslavujú ... Enumeračné konštrukcie sú gramaticky, pochopiteľne, pevnejšie a jednoznačnejšie ako predtým spomínané typy, avšak aj tie sú vnútri relatívne voľné, viazané iba „krehkou" juxtapozíciou, ktorá sa v dlhších reťaziach ako gramatický prvok postupne stráca a uvoľňuje miesto tomu, čo sa pomenúva, uvoľňuje miesto lexikálnej zložke.

Napokon sa stupeň gramatickej nasýtenosti uplatňuje aj v poetických textoch. Jednou z vlastností jazyka poézie je jeho formálna nezviazanosť, syntagmatická uvoľnenosť, nedostatok gramatických síl. Poetický text nevzniká a nečíta sa ako lineárny prehovor, ale ako cyklický útvar. Gramatické kategórie v jednotlivých výpovediach alebo v celom texte na jednej strane isté prvky silnejšie zväzujú, ale súčasne takto vzniknuté konštrukcie od ostatných zasa oddeľujú — gramatika zväzuje a zároveň segmentuje. Báseň s gramatikou tohto typu neráta. Báseň nie je rozkúskovaná tak ako próza, v básni je menej a slabších hraníc na rovnako veľkom priestore ako v próze. Básnický text je budovaný na lexikálnych a zvukových vlastnostiach jazyka, klasická jazyková gramatika je preň druhoradá. Navonok sa to zračí v tom, že mnohé moderné básne nemajú interpunkciu a že sú chudobné na slovesá i na nepriame pády. Neprítomnosťou gramatiky v takýchto textoch sa vyjadruje sčasti to isté, čo pri expresívnych, gramaticky nespracovaných výpovediach: vyjadruje sa vnútorne prežívaná nálada, hlboko preciťovaný vzťah, intelektuálne nespracovaná reč. Gramaticky uvoľnený básnický text umožňuje adresátovi prijímať nespracované signály, ktoré si on prispôsobí svojej nálade, svojmu vkusu, svojim mentálnym schopnostiam. To, čo pri vzrušených náladách mimovoľne vzniká ako gramaticky nenasýtený výraz, to sa pri básnických výpovediach využíva zámerne na vyvolávanie takýchto nálad. Výpoveď *Tresk po stole!* je účinnejšia ako *Treskol po stole.* Výpoveď *Bolo počuť jeden krok, dva kroky, tri kroky* je v poetickom texte účinnejšia ako intelektuálne zviazaná výpoveď *Bolo počuť tri kroky.* Výpoveď *Vlasť moja, ty otčina moja drahá* je silnejšia ako výpoveď *Vlasť moja, ty si otčina moja drahá.* Priberanie prvkov, ktoré básnickú výpoveď gramaticky spresňujú, fixujú, to je prechod od básne k próze, od lyrických výpovedí k epickým, od citu k rozumu.

Záverom. Jazykový prejav býva gramaticky viac alebo menej nasýtený. Čím viacej je v ňom gramatických ukazovateľov, tým je intelektuálnejší, mohlo by sa povedať, presnejší a adresnejší. Ak sa výpoveď uskutočňuje ako komunikácia medzi odosielateľom a prijímateľom, potom možno vysloviť toto: čím je výraz subjektívnejší, tým je gramaticky chudobnejší, čím väčší zreteľ sa berie na adresáta, tým je výraz gramaticky nasýtenejší. Miera gramatickej nasýtenosti je mierou stupňa subjektívnosti prejavu. Gramatická „adjustácia" (vybavenie) výrazu, to je výraz ohľaduplnosti expedienta voči adresátovi.

Dovedna či osve?

(K pravopisu niektorých prísloviek)

FRANTIŠEK MIKO

Príslovky sú z gramatickej stránky jednoduché slová. Nemálo starostí nám však robí ich pravopis. Vedľa prísloviek ako *nahlas, nazmar, naľahko, dokopy, dopodrobna, odrazu, potme, spamäti, sťažka, zhruba* a mnohých iných podobných, ktoré bez váhania napíšeme ako jedno slovo, je dosť i takých, v ktorých si s ich pravopisom mnohí nevedia vždy rady. Napríklad slová *zjari, zrána, zvečera* nenapíšeme len tak bez váhania v tejto ich správnej podobe.

Bude užitočné pouvažovať v tejto súvislosti o niekoľkých veciach. Prečo vlastne píšeme príslovky ako jedno slovo? A prečo je v istých prípadoch váhanie?

Obidve otázky sú vlastne jeden problém. Keď zodpovieme prvú z nich, bude aj druhá v podstate vyjasnená.

Príslovky okrem malej skupiny prípadov nie sú tzv. pôvodné slová. Majú svoj pôvod jednak v prídavných menách *(pekne, hrubo, chlapsky)*, a jednak v predložkových pádoch podstatných a prídavných mien *(na hlas > nahlas, z pamäti > spamäti, do sýta > dosýta)*. V menšej miere sa vyvinuli aj z iných slov *(o sto šesť > ostošesť)*.

Nám tu, pravdaže, pôjde o príslovky z predložkových výrazov. Hneď na začiatku sa nám natíska otázka: Prečo nám vlastne neboli dobré pôvodné predložkové výrazy, prečo sme z nich urobili príslovky, a v čom je rozdiel medzi prvými a druhými?

Priberme do tejto úvahy konkrétny príklad, povedzme dvojicu slov *na hlas — nahlas.* Rozdiel je na prvý pohľad zrejmý.

V predložkovom výraze sa hovorí o hlase, teda o veci: *na môj hlas sa nikto neozval, spomínam si na jej hlas, na hlas si daj pozor.* V druhom prípade ide o istý spôsob reči, o okolnosť, za akej sa hovorí: *porozprávaj to pekne nahlas, nehovor tak nahlas.*

Z tohto rozdielu v slovnom význame vyplývajú niektoré ďalšie osobitnosti. Podstatné meno *hlas* sa okrem uvedeného predložkového spojenia *na hlas* dá bez obmedzenia použiť aj v iných tvaroch, a to vo všetkých, ktoré sú pri podstatných menách možné: *z tohto hlasu išla hrôza, pri takom hlase musela mať úspech, počuť nejaké hlasy, pekný je to hlas...* Príslovka *nahlas* má zatiaľ jednu jedinú podobu. Je to prirodzené, veď príslovky sú neohybné slová.

Príslovka *nahlas* vznikla vlastne tak, že príslušný predložkový tvar *na hlas* po zmene významu (zmena „vec" > „okolnosť") vypadol zo súboru pádových tvarov príslušného podstatného mena, ostal osihote-

ný a zmeravel. Toto zmeravenie, lexikalizácia gramatického tvaru spôsobilo, že sa výraz *nahlas* stal samostatnou lexikálnou jednotkou, samostatným slovom. Gramatický tvar naproti tomu samostatným slovom nie je, je len jedným tvarom slova.

Pri podstatnom mene lexikálnu jednotku tvoria všetky tvary dovedna. A práve preto, že sa tieto tvary viažu do jedného celku, ich vzájomným protipostavením sa udržiava švík, rozhranie medzi základom, ktorý sa skloňuje, a jeho gramatickými príponami:

hlas-Ø	*hlas-y*		
hlas-u	*hlas-ov*	podľa *hlas-ov*	: *hlas*
na hlas Ø	*hlas-om*	medzi *hlas-mi*	
hlas-om	*hlas-mi*		

Tým sa udržiava i hranica medzi základom a predložkami a na tom spočíva i samostatnosť obidvoch týchto jazykových prvkov. Takto máme potom vedomie samostatného skloňovaného slova a jeho nezávislého významu.

Pri príslovke možnosť takejto konfrontácie chýba. Tým sa zastiera spomenutá členitosť, samostatnosť základu slabne a s ňou i nezávislosť významu jednotlivých zložiek pôvodného tvaru. Význam príslovky *nahlas* tvoria nedeliteľne všetky jej časti, t. j. pôvodná predložka *na* a pôvodné substantívum *hlas,* pravda s pozmeneným významom. Pri podstatnom mene *hlas* význam predložky do jeho významu nepatril. Je tu teda tendencia chápať príslovku ako nečlenený celok a v tom je potom príčina, že ju píšeme ako jedno slovo.

Písanie dovedna podporuje ešte jedna závažná okolnosť. Pri podstatnom mene môžeme spravidla medzi predložku a príslušný pádový tvar postaviť jeden alebo niekoľko zhodných prívlastkov: *na hlas, na ten hlas, na jeho krásny hlas, na ten jeho krásny hlas.* Najmä to presvedčivo ukazuje, prečo treba chápať predložku ako samostatné slovo, ktoré píšeme osve.

Pri príslovke uvedený postup nie je možný. Je to tým, že koreň príslovky (v našom prípade *-hlas-)* stratil svoj nezávislý význam a s ním aj schopnosť samostatného rozvíjania, t. j. schopnosť prijímať prívlastky. Príslovka sa dá rozvíjať už len ako nový celok, a to príslovkovým určením: *trocha nahlas, príliš nahlas.* Koreň *-hlas-* tu jednoducho prestal byť podstatným menom.

To je potom i dôkaz, že príslovka je niečo od podstatného mena celkom odchodné. Rozlišovanie prípadov ako *na hlas — nahlas, z pamäti — spamäti* nie je teda nepotrebný výmysel, ale zodpovedá v jazyku dvom odchodným skutočnostiam.

V porovnaní s podstatnými menami príslovky vyjadrujú javy skutočnosti novým, osobitným spôsobom. Sú to svojské slová, ktoré sú

potrebné. V súhlase s ich povahou je aj ich písanie dovedna naplno odôvodnené.

Keďže nezávisle od novovzniknutých prísloviek pôvodné predložkové výrazy žijú a fungujú ďalej ako tvary podstatných mien, máme potom v jazyku protiklady typu *na hlas — nahlas, z časti — sčasti, po kope — pokope, do slova — doslova, od vrchu — odvrchu:*

Od vrchu to vialo nepríjemným chladom. — Chlapec bol odvrchu dospodku zablatený až hrôza.

Vedel to od slova do slova. — Bral to doslova.

Chodil po kope, ukladajúc seno. — Sme pokope.

Z časti tých peňazí postavili dom. — Budova je obývaná len sčasti.

Príslovky nie sú uzavretý slovný druh. Podľa potreby vznikajú aj dnes z predložkových pádov ich zmeravením. Tento proces si však netreba predstavovať ako náhly skok, náhly prechod od podstatných mien k príslovkám. Na začiatku sú to len isté nábehy. Tak sme napríklad v súčasnosti svedkami toho, ako sa z predložkových výrazov *na rok, o chvíľu, na mieste, na smrť, do dna* stávajú príslovky. Tieto nábehy sa ukazujú v tom, že sa v praxi už stretávame s písaním týchto výrazov dovedna.

Niekedy sa príslušné predložkové výrazy môžu pri takomto prechode zastaviť na polceste. Niektoré znaky ich pritom natrvalo oddeľujú od pôvodného východiska, t. j. od podstatných mien (prípadne, ako uvidíme, i od prídavných mien), iné im zasa trvalo bránia v tom, aby sa stali pravými príslovkami. Na rozdiel od prísloviek potom v takýchto prípadoch hovoríme o tzv. príslovkových výrazoch.

Takýchto prípadov máme v slovenčine niekoľko skupín.

Jednu z nich tvoria spojenia predložiek *na, do, bez* so slovesnými podstatnými menami: *do nepoznania, do neuverenia, do omrzenia, do skapania, do zúfania; na nepoznanie, na neuverenie, na skapanie, na nevydržanie; bez prestania, bez ustania.*

Podstatné mená v týchto predložkových výrazoch sú zaujímavé tým, že sa vyskytujú len v daných spojeniach. Nominatív napríklad je nezvyčajný — nepoužíva sa: *neuverenie, omrzenie.* To svedčí o tom, že platnosť podstatného mena sa tu do istej miery oslabila. Keďže slovo nemá všetky tvary, nie je v plnej miere podstatným menom. A to je začiatok procesu jeho adverbializácie. Slovo sa odsúva na perifériu podstatných mien. O tom svedčí aj tá okolnosť, že uvedené podstatné mená sa nedajú rozvíjať prívlastkom.

Naproti tomu však iné okolnosti ukazujú, že platnosť podstatného mena tu nezanikla celkom. Povšimnime si napr. slovný prízvuk. V uvedených výrazoch nie je tento prízvuk na predložke, ako by to nevyhnutne muselo byť, keby tieto výrazy boli príslovkami, ale na druhej

slabike daného výrazu, t. j. na podstatnom mene: *na neuverenie, na nepoznanie.* Pravda, pri dôraze môžeme zdôrazniť aj predložku, to však nesvedčí proti našej úvahe. Dvojaký prízvuk najmä tam, kde je podstatné meno viacslabičné, je v slovenčine celkom regulárny: *do Bratislavy, do Bratislavy.* Dôležité je, že tento prízvuk môže byť aj na samom podstatnom mene, čím sa dokazuje, že celý výraz nemôže byť príslovkou. Preto tu predložku píšeme osve. Vývin sa tu zastavil v polovici cesty.

V prípadoch, ktoré sme rozoberali, ťažkosti pri písaní vcelku nemáme. Je tu však iná osobitná skupina, kde to s písaním nie je také ľahké. Je to typ príslovkových výrazov s predložkami *na, do* a s prídavnými menami označujúcimi farby:

na bielo, na červeno, na ružovo, na kávovo, na sivo, na tmavo: analogicky sem pribudli aj iné prípady, kde nejde o farby: *na čisto, na guľato, na hranato, na chrumkavo, na kyslo, na mäkko, na mokro, na slano, na studeno, na sucho, na teplo, na vlhko, na žeravo;*

do biela, do červena, do bronzova; analogicky aj *do čista, do guľata, do končista, do sucha, do žerava.*

Napríklad:

Látku dala zafarbiť na kávovo — Brvná prikresali na hranato. — Chlebíky sme si pripiekli pekne na chrumkavo. — Železo rozpálili do žerava a kuli ho. — Ceruzku zastrúhaj pekne do končista.

K týmto prípadom treba pridať aj výrazy s predložkou *za* (ani pri nich prídavné mená neoznačujú farby):

za čerstva, za horúca, za mlada, za mokra, za slobodna, za studena, za sucha, za surova, za vlhka, za tepla, za žerava, za živa.

Napríklad:

Zmes sa destiluje za tepla pod tlakom. — Mäso sa za surova zomelie a okorení. — Železo treba kuť za horúca.

V čom tu vidíme znaky príslovkovej platnosti? Tie sú v tom, že prídavné mená tu nemajú svoje náležité prípony (mali by to byť prípony ako napr. „za červeného", „na červené", „do bieleho" ap.). Podoby *červeno, červena* sú tzv. menné tvary, ktoré dnes už nie sú živé. Úplná adverbializácia týchto výrazov však nenastala. Ukazuje to niekoľko okolností. Slovný prízvuk je tu ešte možný aj na prídavnom mene: *na červeno, do žerava, za horúca.* Keby to bola príslovka, prízvuk by musel byť nevyhnutne na prvej slabike celého výrazu, t. j. na predložke: *„načerveno".*

Okrem toho medzi predložku a podstatné meno možno vložiť príslovku *celkom: na celkom červeno, na celkom bielo.* Prídavné meno si tu teda ešte ponechalo svoj nezávislý význam a môže sa rozvíjať podľa vlastných pravidiel, t. j. príslovkovým určením. Uvedený rozví-

jací výraz by sme síce nemohli použiť vo všetkých prípadoch, no celá skupina je významovo rovnorodá a logicky teda žiadame rovnaké znaky tohto slova aj v písaní. Predložku tu píšeme osve, a to celkom odôvodnene.

O samostatnosti prídavných mien tu svedčí ešte jedno. Dva takéto výrazy môžeme spojiť spojkou *a*, pričom budú mať spoločnú predložku: *Obzeral drevené na bielo a nebovo zafarbené domce.* (Ondrejov) Keby to boli príslovky, takéto spojenie by nebolo možné.

Nezávisle od týchto predložkových výrazov sa v niekoľkých prípadoch vyvinuli z rovnakých predložkových výrazov i pravé príslovky: *na čisto — načisto, do čista, — dočista, na sucho — nasucho.* Vo význame obidvoch dvojíc týchto protikladov je badateľný rozdiel. Porovnajme si to na príkladoch:

Cínové svietniky vyleštil do čista, že sa len tak blyšťali. — Bol do nej dočista spochabený.

Prepísal list na celkom čisto, aby nebolo vidno ani atramentové škvrny, ani opravené písmenká. — Bol načisto vytrvený z peňazí.

Nádobu treba vytrieť na celkom sucho, aby sa jej nechytila hrdza. — Obišiel som celkom nasucho.

K celej tejto skupine príslovkových výrazov utvorených od prídavných mien treba pripojiť jednu poznámku. Všeobecne sa myslí, že tu už vlastne ide o spodstatnené prídavné mená, a že preto vlastne sú pri nich menné tvary. Keby to bola pravda, nemohli by sme ich rozvíjať príslovkou, ako to býva pravidlom pri prídavných menách, a naopak mohli by sme ich rozvíjať prívlastkom, ako je to zvyčajné pri podstatných menách. Je teda celkom prirodzené, že v Slovníku slovenského jazyka sa tieto príslovkové výrazy uvádzajú v hesle príslušných prídavných mien, a tam ich aj treba hľadať.

K skupine príslovkových výrazov z prídavných mien možno pridať ešte niekoľko rôznorodých prípadov:

odložiť vec na neskoršie, vybavenie odložili na neurčito, byť si s niečím na čistom, hľadieť do prázdna, ocitnúť sa na holom, sedieť v suchom, žiť po starom, šli domov v najväčšom, ide do tuhého ap.

Osobitné písanie predložky tu podporuje okolnosť, že prídavné mená tu majú zväčša svoje vlastné prípony.

Ks

Slová dol, dolina v slovenských terénnych názvoch

MILAN MAJTÁN

Slovník slovenského jazyka uvádza iba slovo *dolina* a ako defektívum plurál *doly,* doložený v konštrukciách *hory-doly, po horách po dolách, za horami za dolami.* V Kálalovom slovníku sú však zachytené slová *dola* (= dolina), *dolka, dol, dolek, doľka* (vsl. = jama) a *dolina* (1. dolina, 2. vsl. jama). A. Bernolák zaznačuje slovo *dol* s významami 1. jama, 2. baňa, 3. v pl. dolná časť územia (in plur. *doli,* gen. *dolow* i *dol,* syn. *dolňi krag: Eg za horami za d o l a m i, tancowala moga sestra s husárami).* K slovu *dol* uvádza Bernolák deminutíva *dolek, dolik, dolček,* k slovu *dolina* deminutíva *dolinka, dolinečka.*

V terénnych názvoch sa slovo *dol* vyskytuje najmä na západnom a na východnom Slovensku, na strednom Slovensku iba sporadicky. Na západnom Slovensku, najviac na Záhorí, sa využíva deminutívna podoba *dolec,* na východnom Slovensku v západnej časti *dolka,* vo východnej *dolek, dolok.* Celkom ojedinele sú doložené z okolia Prešova aj podoby *zdol, zdolek.* Doklady máme na rozličné typy názvov, napr. *Dol, Doly, Dolky, Dolce, Na dole, Pri doloch, Za dolom, U dolca, Na dolke, Pod dolkami, Babí dol, Gašparéch dol, Hlboký dol, Husí dolec, Konský dol, Kostolný dol, Malý dolec, Matysov dolek, Mokrá dolka, Panský dol, Paľova dolka, Prasličkový dolec, Suché doly, Zadný dol.*

Slovo *dolina* sa v zemepisných názvoch vyskytuje hromadne na celom Slovensku.

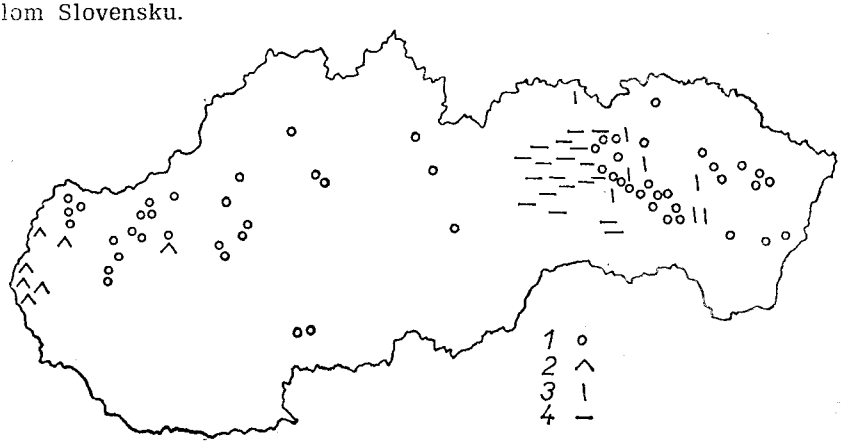

Slová *dol* (1), *dolec* (2), *dolek/dolok* (3) a *dolka* (4) v slovenských terénnych názvoch.

Na záver

Jazykovedný rozbor zemepisných názvov plasticky ukazuje na vývinové tendencie v slovnej zásobe nášho národného jazyka, na dynamiku tohto vývinu, na zemepisné i štruktúrne začlenenie jednotlivých slov do slovnej zásoby. Terénne názvy, t. j. názvy neosídlených zemepisných objektov, sa najviac tvorili z apelatívnej topografickej nomenklatúry a z apelatívnych názvov miesta, menej z ostatných skupín apelatív a z vlastných mien (z osobných mien, z osadných a vodných názvov a pod.).

V jednotlivých sondách (pozri časopis Kultúra slova, ročník 1972 a 1973), ktoré sme urobili do toponymického materiálu, zozbieraného v rokoch 1966—1972 a spracovaného v kartotékach vlastných mien Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, sme sa usilovali ukázať, aký je to cenný a významný materiál pre komplexné poznanie slovnej zásoby nášho národného jazyka a ako ho možno využiť pri výskumnej práci zo synchronického aj diachronického aspektu i v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy.

LITERATÚRA

BERNOLÁK, A.: Slowár slowenskí česko-latinsko-ňemecko-uherskí I, A—J. Budae 1825, s. 431 *(dol)*, 432 *(dolček, dolek)*, 433 *(dolík, dolina, dolinka, dolinečka)*.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1924, s. 102 *(dola, dol, doľka, dolina)*, 103 *(dolka)*.

Slovník slovenského jazyka I, A — K. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 292 *(dolina)*, 293 *(doly)*.

ROZLIČNOSTI

Atómovka či atómka?

Po Vianociach r. 1972 tlač priniesla správu, že naša prvá atómová elektráreň v Jaslovských Bohuniciach na západnom Slovensku bola uvedená do prevádzky. V súvislosti s touto udalosťou chceme si bližšie všimnúť pomenovanie tohto typu elektrárne, najmä jednoslovné pomenovanie.

Na prvom mieste je to pomenovanie *atómová elektráreň,* v ktorom podstatné meno *elektráreň* je bližšie určené prídavným menom *atómová.* Ide o základné bezpríznakové pomenovanie tohto typu elektrárne, ktoré má terminologický charakter. Je utvorené rovnako ako staršie pomenovania *vodná elektráreň* alebo *tepelná elektráreň.* Pomenovanie *atómová elektráreň* existuje v našom jazyku ešte len veľmi krátky čas. Nepriamo to potvrdzuje aj Slovník slovenského jazyka,[1] v ktorom sa toto pomenovanie neuvádza, hoci sú v ňom napr. pomenovania *vodná elektráreň* a *tepelná elektráreň.*

Vynechaním určeného podstatného mena *elektráreň* vzniká eliptické vyjadrenie *atómová.* Takéto použitie prídavného mena *atómová* namiesto celého pomenovania *atómová elektráreň* je silno príznakové a je možné len v jazykových prejavoch s istým štylistickým zameraním, napr. v jazykových prejavoch hovorových alebo publicistických, ako ukazuje tento doklad: *„Atómová" v prevádzke* (Pravda, 27. 12. 1972, s. 1). Istá výnimočnosť takéhoto vyjadrenia sa v citovanom doklade naznačuje použitím úvodzoviek. Keď sa takéto eliptické vyjadrenie ustáli len na označenie istého predmetu alebo javu, vzniká tzv. substantivizované prídavné meno, napr. *hlavný* (z pôvodného názvu *hlavný čašník), vedúci (vedúci pracovník)* a pod. V našom prípade ešte nejde o substantivizované prídavné meno, ale iba o použitie spojenia *atómová elektráreň* s vynechaním podstatného mena *elektráreň* v jazykových prejavoch z istých štylistických oblastí. Tento rozdiel možno znázorniť tak, že v jednom prípade pôvodné určené podstatné meno už nezapisujeme, kým v druhom prípade ho napíšeme v zátvorkách:

hlavný *atómová (elektráreň)*

Ďalej sme zistili, že na označenie atómovej elektrárne sa začínajú používať aj jednoslovné pomenovania. Na prvom mieste je to pome-

[1] Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 364.

novanie *atómovka,* napr. *Energetické spustenie prvej atómovky* (Pravda, 27. 12. 1972 s. 1). Ďalšia jednoslovná podoba na označenie uvedeného typu elektrárne je *atómka.* Napr. *Atómka v prevádzke* (Práca, 27. 12. 1972, s. 1). — *V atómke* (Život, 23, 1973, č. 6, s. 1). — *Dňa 4. októbra bolo tzv. fyzikálne spustenie „atómky"* (Pravda, 10. 2. 1973, s. 3). Oprávnená je otázka, ktorá z týchto podôb sa má používať ako jednoslovný pendant dvojslovného pomenovania *atómová elektráreň.*

V hovorovom štýle súčasnej spisovnej slovenčiny, ako uvádza Š. Peciar,[2] sa používa niekoľko druhov skrátených pomenovaní. Predovšetkým sú to rozličné typy pomenovaní, ktoré vznikli z dvojslovných alebo viacslovných výrazov tzv. univerbizáciou. Sem patria podstatné mená na *-ka* utvorené zo spojení adjektívum + substantívum alebo substantívum + nezhodný prívlastok v predložkovom páde, napr. *automobilka, likérka, lokomotívka, magnezitka, penicilínka* (= továreň na automobily, likéry, lokomotívy, magnezit, penicilín), *porcelánka* (1. továreň na porcelán, 2. fajka z porcelánu), *cvernovka, čokoládovka* (cvernová, čokoládová továreň).

Ako vidieť, je tu istá oscilácia medzi pomenovaniami utvorenými príponou *-ka* a príponou *-ovka.* Niet pochýb, že pôvodne ide o tvorenie príponou *-ka.* Ale v tých prípadoch, kde sa prípona *-ka* pridávala k prídavnému menu na *-ový,* sa postupom času vydelil nový sufix *-ovka,* pridávaný priamo k príslušnému podstatnému menu bez sprostredkujúceho prídavného mena na *-ový* alebo privlastňovacieho prídavného mena na *-ov,* napr. *Praga — Pragovka, Aero — Aerovka, Tatra — Tatrovka* atď.

Posúďme teraz substantíva *atómovka* a *atómka.* Podoba *atómovka* ako označenie podniku, továrne má oporu v pomenovaniach *cvernovka, čokoládovka, káblovka,* ale aj *Škodovka* (písané aj *škodovka), Dimitrovka* (len s jednou slabikou *-ov-* zjednodušením analogicky podľa *škodovka, aerovka* a pod.), ktoré tiež predstavujú pomenovania tovární (pravda, napr. pomenovanie *škodovka* — písané v tomto prípade s malým *š* — označuje aj automobil). Podoba *atómka* má zas oporu v spomínaných pomenovaniach *automobilka, likérka, lokomotívka, magnezitka, penicilínka, porcelánka,* ale aj v niektorých ďalších pomenovaniach tovární, napr. *súkenka, vápenka.* Mnohé takéto pomenovania tovární sú utvorené príponou *-ka* od vlastného mena alebo od skratky vlastného mena, napr. *Apolka, Bezka, Siemenska, Citroenka.* Ukazuje sa, že v súčasnej spisovnej slovenčine (podobný stav je zrejme aj v češtine) sa pomenovania tovární tvoria od príslušných pod-

[2] PECIAR, Š.: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk — štylistika. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 51.

statných mien predovšetkým príponou *-ka.* Vo väčšine prípadov ide o univerbizáciu pomenovaní s nezhodným prívlastkom v predložkovom páde, napr. *automobilka* = továreň na automobily, *likérka* = továreň na likéry, *súkenka* = továreň na súkno; no v mnohých prípadoch už ani nejde o univerbizáciu, lež o priame tvorenie pomenovania továrne príponou *-ka,* napr. *Apolka, Bezka, Matadorka.* Je pozoruhodné, že prípona *-ka* sa pripája niekedy aj priamo k vlastnému menu, hoci inokedy sa pripája k prídavnému menu odvodenému od takéhoto vlastného mena, napr. *Citroen — Citroenka,* ale *Škoda — Škodova továreň — Škodovka* (s neskorším vydeľovaním odvodzovacej prípony *-ovka* s morfémami *-ovk-* a *-a* podobne, ako sa z niektorých obyvateľských mien na *-an* vydelila neskôr prípona *-čan).* To všetko by hovorilo skôr v prospech podoby *atómka.*

Treba si tu všimnúť ešte jednu vec. Pri pomenovaniach utvorených od všeobecných podstatných mien, napr. *automobilka, textilka, parafínka, porcelánka, vagónka, textilka, súkenka, penicilínka,* podstatné meno, ktoré je slovotvorným základom, označuje vec vyrábanú v príslušnej továrni, napr. v automobilke sa vyrábajú automobily, v penicilínke penicilín, vo vagónke vagóny a podobne. Naproti tomu *atómka* nepredstavuje „továreň na výrobu atómov", lež podnik, elektráreň, v ktorej sa za pomoci atómovej energie vyrába elektrina. To by bol vážny argument proti používaniu podoby *atómka* ako jednoslovného pomenovania atómovej elektrárne. Videli sme však, že v mnohých prípadoch nejde o kondenzáty pomenovaní, v ktorých sa vyjadruje vec vyrábaná príslušnou továrňou, ale o priame tvorenie pomenovaní tovární príponou *-ka* bez označenia vyrábaného predmetu (napr. *Apolka, Matadorka, Bezka, Dimitrovka, Citroenka).* Preto sa nazdávame, že možno prijať podobu *atómka* ako jednoslovný hovorovo zafarbený náprotivok neutrálneho pomenovania *atómová elektráreň.* Na rozdiel od podoby *atómovka* má podoba *atómka* aj tú prednosť, že je kratšia, čo sa v hovorovom jazyku, do ktorého táto podoba patrí, pociťuje ako výhoda (ide o úsilie po maximálnej stručnosti.) Pravdepodobne preto sa i používa častejšie ako podoba *atómovka.*

L. Dvonč

Ks

Salón Kitty, Kittyn salón či Kittin salón?

V časopise Život začal v novom ročníku (1973) vychádzať na pokračovanie seriál *Salón Kitty.* V jednotlivých článkoch seriálu sme sa viac ráz stretli s formou privlastňovacieho prídavného mena *Kittyn,* utvoreného od vlastného mena *Kitty,* napr.: *Kittyn mozog, zbaviac sa strachu, začal odrazu horúčkovite pracovať* (Život, 23, 10. 1. 1973, č. 2, s. 60). — *Kittyne zásoby nápojov sa rýchle míňali.* — *Pätnásť dní po začatí prác Schwarz prišiel do Kittynho letného bydliska neďaleko Berlína.* — *Výraz, ktorý sa objavil na Kittynej tvári, nebol pravdepodobne výrazom oduševnenia* (Život, 23, 17. 1. 1973, č. 3, s. 60).

Vlastné meno cudzieho pôvodu *Kitty* patrí v spisovnej slovenčine k nesklonným substantívam (menám osôb) ženského rodu. K nesklonným substantívam patria v spisovnej slovenčine aj iné podstatné mená cudzieho pôvodu, napr.: *Inez, Karin, Manon, Rút, Sapfo, Inge, Salome, Niké, Anni* i *Anny, Beti* i *Bety, Mary* i *Mery, Nelly* a i. Z príkladov vidíme, že ide o mená osôb ženského rodu, ktoré sú zakončené na spoluhlásku *(Inez, Rút ...),* na samohlásku *-o (Sapfo),* na samohlásku *-i,* v písme aj *-y (Anni — Anny, Neli — Nelly, Mary — Mery* atď.).

Nesklonné podstatné mená ženského rodu (mená osôb) nemajú pádové prípony. Prípona príslušného privlastňovacieho prídavného mena *-in, -ina, -ino* sa pridáva priamo ku kmeňu, ktorý je zakončený na spoluhlásku, napr.: *Inez — Inezin, Karin — Karinin, Rút — Rútin.* Ak je kmeň nesklonných substantív (mien osôb) ženského rodu zakončený na samohlásku, príslušná samohláska pred príponou *-in, -ina, -ino* odpadáva, napr.: *Inge — Ingin, Sapfo — Sapfin, Niké — Nikin, Salome — Salomin.* Vynechávanie kmeňovej samohlásky *(-e, -é, -o)* pred príponou privlastňovacích prídavných mien na *-in, -ina, -ino* súvisí s fonologickými vlastnosťami spisovnej slovenčiny; na morfematickom švíku sa v spisovnej slovenčine nestretajú dve samohlásky.

Aj v prípade *Anni — Anny* musia kmeňové samohlásky *-i/-y* pred príponami privlastňovacích prídavných mien *-in, -ina, -ino* odpadnúť, lebo na morfematickom švíku by sa stretli dve rovnaké samohlásky: *Anni + in, Anny + in.*

V takýchto prípadoch sa ukazuje odvodzovacia prípona ako silnejšia. Na toto upozornil napr. I. Masár v príspevku Poznámka k pravopisu slova oxid a jeho odvodenín (Jazyková poradňa 5. 1. vyd., Bratislava 1968, s. 321—323). Konštatuje, že „spojením slovotvorného základu zakončeného na ypsilon s odvodzovacou príponou začínajúcou sa na mäkké *i* vzniká nové slovo, ktorého pravopis závisí od podoby prípony, a nie od základu, teda píše sa už s mäkkým *i.* Napr. *Vichy* (písané s ypsilonom) plus *-izmus* = *vichizmus* s mäkkým i, *Horthy*

(s ypsilonom) — *hortizmus* (s mäkkým *i*) atď." Toto konštatovanie I. Masára sa opakuje aj v poučení č. 514 Oxid, nie „oxyd" (1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 142), v ktorom odôvodňuje písanie slova *oxid* s mäkkým *i* tým, že sa tu využíva systémová prípona *-id* (porov. *kalcid, karbid, sulfid* atď.).

Pravdaže, pravidlo o tom, že písanie *i*, resp. *y* závisí *od* podoby prípony, a nie od základu, sa v nových slovách typu *vichizmus* nezachováva v súčasnej spisovnej slovenčine dôsledne. Napríklad J. Ružička uvádza niektoré príklady na vznik nových slov z prevzatých základov a s prevzatými príponami alebo predponami a medzi ne zaradil aj doklad *kennedyzmus* (zapísaný s ypsilonom), hoci by sa podľa zistenia I. Masára aj toto nové slovo malo zapisovať s mäkkým *i*, t. j. v podobe *kennedizmus* (Ružička, J.: Spisovná slovenčina v Československu. 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, s. 114). Aj napriek výskytu dokladov typu *kennedyzmus* treba podporovať i pri tvorení privlastňovacích prídavných mien od nesklonných substantív ženského rodu tendenciu, podľa ktorej sa pravopis nových (odvodených) slov cudzieho pôvodu spravuje podobou prípony, a nie podobou základu. Odporúčame teda podoby *Marin/Merin, Dabin, Katin* a pod. Aj od substantíva cudzieho pôvodu *Kitty* má mať privlastňovacie prídavné meno podobu *Kittin*, teda *Kittin mozog, Kittina tvár, Kittino bydlisko.*

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry

Ministerstvo školstva SSR a Výskumný ústav pedagogický v Bratislave usporiadali v dňoch 24. a 25. mája 1973 v Martine celoslovenskú konferenciu o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry.

Základný referát predniesla námestníčka ministra školstva M. V l a č i h o v á. V obšírnom referáte venovala primeranú pozornosť vyučovaniu slovenčiny na všetkých stupňoch a druhoch škôl. Podala štatistické prehľady o dobrých výsledkoch vyučovania a o nedostatkoch, uviedla počet prepadávajúcich zo slovenčiny, ako aj príčiny prepadávania. Rámcovo sa dotkla všetkých okolností, ktoré môžu pozitívne alebo negatívne vplývať na úroveň vyučovania

slovenčiny. Vo vyučovaní jazykovej zložky k negatívnym okolnostiam patrí napr. samoúčelné prednášanie gramatických poučiek, ich nevyužívanie v jazykovej praxi žiakov, prílišný dôraz na vyučovanie pravopisu a jeho prísne klasifikovanie. Záver referátu zhrnul návrhy na zlepšenie vyučovania slovenčiny. Žiada sa v ňom: dbať o vysokú jazykovú kultúru na všetkých vyučovacích predmetoch a vôbec v styku so žiakmi, ťažisko výskumu vo Výskumnom ústave pedagogickom presunúť na jazykovú zložku a do tohto výskumu zapojiť všetkých odborníkov z filozofických a pedagogických fakúlt, zvýšiť úroveň učiteľského vzdelávania, dobre využiť postgraduálne školenie, vydávať metodické príručky pre učiteľov, vydať praktickú príručku spisovnej výslovnosti pre školy atď.

Koreferáty a diskusné príspevky okrem metodických a didaktických pripomienok (nebudeme si ich tu všímať) žiadali viac miesta a času venovať vyučovaniu lexikológie, ktoré by sa malo opierať o školský výkladový slovník, o synonymický a o frazeologický slovník, ako aj o vydanie základnej jazykovednej terminológie pre školy. Ďalej diskutujúci žiadali viac času venovať tvoreniu slov na základe binaristickej teórie. V diskusii o vyučovaní skladby a štylistiky sa upozorňovalo, že treba zmeniť metodické postupy pri ich vyučovaní: neučiť skladbu iba rozoberaním hotových konštrukcií, ale viacej skladaním; podobne v štylistike menej teoretizovať a viacej sa venovať štylizačným cvičeniam. Celkove možno povedať, že diskutujúci žiadali zosilniť pri vyučovaní zreteľ na významovú stránku jazyka (slovná zásoba, tvorenie slov, skladba, štylistika). Neobchádzala sa však ani formálna stránka. Pozornosť teoretikov aj praktikov sa sústredila najmä na hovorenú podobu, na správnu výslovnosť. Kriticky sa posudzovalo priveľké zdôrazňovanie pravopisu na úkor ostatných zložiek.

Konferencia upozornila na mnohé okolnosti (organizačné, kádrové, metodické, jazykovedné, publikačné...), ktoré sťažujú vyučovanie slovenčiny. Daktoré z nich odstrániť — alebo môžu odstrániť — jazykovedci. Podobné konferencie by sa mali konať častejšie.

J. Oravec

Vzácna knižka o češtine

(Vladimír Šmilauer, Nauka o českém jazyku. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972)

Do bohatej bohemistickej knižnice pribudla vzácna kniha prof. V. Šmilauera, do ktorej majstrovsky zhrnul svoje dlhoročné výskumné aj učiteľské skúsenosti a pritom ich podal v skratke prístupnej každému záujemcovi o spisovnú češtinu. Ide o pomocnú knihu pri vyučovaní na školách II. cyklu, teda o knihu, v ktorej má byť všetko podstatné o spisovnej češtine, o jej slovnej zásobe a slovotvornej sústave, o jej tvarosloví a skladbe. Je zaujímavé najmä to, že tu nejde o gramatiku v bežnom zmysle slova, a teda nejde vari o konkurenciu so známou knihou B. Havránka a A. Jedličku, lebo prof.

Šmilauer kladie dôraz skutočne na tie veci, ktoré sú predmetom výučby na školách II. cyklu. Preto napríklad fonetické, ortoepické a ortografické poznámky sú začlenené do náuky o slove, podobne ako interpunkcia do rámca syntaxe pod nadpisom *Grafická forma věty* (s. 305—7). Je to šikovný postup, lebo sa ním zdôrazňuje, že pri vyučovaní materinského jazyka sú oveľa dôležitejšie iné časti ako pravopis.

Osobitne treba uviesť, že prof. V. Šmilauer dáva dôraz na významovú stránku jazykových jednotiek a potom na funkciu gramatických prostriedkov vo vete a v texte. Tým dopĺňa bežné príručky a učebnice o najdôležitejšie poznatky súčasného výskumu spisovnej češtiny. Ako príklad možno uviesť Šmilauerov poukaz na to, že sa v terminológii synonymá odstraňujú, kým v ostatnej slovnej zásobe sa prejavuje úsilie o ich jemné rozlíšenie: týmto smerom radí potom zasahovať do vývinu spisovnej češtiny, čím usmerňuje prácu v oblasti jazykovej kultúry a výučby.

Bohatá látka sa v celej knihe rozčleňuje veľmi systematicky. Dakedy sa pri tom zachádza vari priďaleko, takže sa vše vyčleňuje osobitný odsek pre drobnosť a okrem iného často narastá odkazovanie. Napríklad aj vo výklade o preberaní slov (s. 117—136), ktorý ináč patrí medzi najhodnotnejšie časti knihy, čítame osobitný odsek o vplyve cudzieho štátneho jazyka na češtinu: Státním jazykem Rakouska byla němčina. Ta až do r. 1918 vládla ve státní správě, na poštách, na železnicích a zvláště u vojska: tam se mladí mužové dostávali na dlohou dobu do cizího prostředí.

Pomerne malý rozsah knihy nútil autora, aby sa vyjadroval čo najstručnejšie a aby uvádzal iba najpotrebnejší dokladový materiál. Aj tu sa dakedy zachádza do krajností, napríklad v tom, že sa najmä v syntaxi využíva drobnejší typ písma (čím sa však text stáva veľmi ťažko čitateľným a vlastne nevhodným pre školu) a že sa iba výnimočne uvádza autor dokladu (citátu).

Veľmi užitočný je vecný register na konci knihy (s. 317—334). Jeho bohatstvo ukazuje šírku aj hĺbku preberanej látky. Register má aj normalizačný cieľ, lebo sa v ňom uvádzajú základné termíny. Tu možno pripomenúť, že sa uvádza už aj termín *neurčitek* (popri medzinárodnom termíne *infinitiv*), zrejme podľa slovenskej terminológie. Okrem iného treba upozorniť, že sa tu (podobne ako v texte) takmer vždy uvádzajú popri sebe domáce aj medzinárodné termíny, pričom bežnejší termín je na prvom mieste a zriedkavejší na druhom mieste v zátvorkách, napr. *podstatné jméno slovesné (substantivum verbale)*, ale: *infinitiv (neurčitek)* ...

Na konci výkladu je malá kapitolka *Celková charakteristika češtiny* (s. 314—6). Zhŕňa sa tu niekoľko čŕt z typológie spisovnej češtiny, získaných konfrontáciou češtiny s inými, aj neslovanskými jazykmi.

V celej knižke je veľmi málo formulácií, ktoré vyvolávajú pochybnosť, napr. že „pro chybění členu je nechuť k dlouhým přívlastkům před podstatným jménem" (s. 314), alebo „že minulý čas je prakticky jediný" (tamže), alebo „že pod tlakem hovorového jazyka dochází k zjednodušování..." a „proto je hodně dublet..." (s. 315).

Škoda, že sa v knižke neuplatňuje ešte silnejšie normatívne hľadisko, napr. nespomína sa ortofonická požiadavka pri výslovnosti krátkych vokálov *i, u, e, o,* hoci veľmi často počuť (najmä v Prahe) nápadne otvorenejšiu artikuláciu. Tým sa zoslabuje praktický dosah knižky určenej pre prax.

Osobitne možno pripomenúť aj to, že sa miestami odkazuje aj na slovenčinu, napríklad spomínajú sa slovenské hlásky *ľ, dž* (s. 230) alebo skloňovanie slov typu *dráma* (s. 165). Trochu prekvapuje, že sa nespomínajú ťažkosti pri skloňovaní slovenských osobných mien na *-o,* ako *Jano, Vlado,* alebo že sa zo slovakizmov spomínajú iba staršie (ktoré sa na s. 117 zaraďujú medzi dialektizmy), ale nepoukazuje sa na novšie slovakizmy vyplývajúce zo spolužitia našich národov a jazykov v spoločnom štáte.

Drobné chyby a nedopatrenia nenarúšajú plynulý výklad, ani neznižujú vysokú vedeckú a pedagogickú hodnotu knižky; ale predsa len zavážia v praxi, lebo knižka vyšla v nezvyčajne vysokom náklade 150 tisíc exemplárov.

J. Ružička

Nový a dobrý slovník cudzích slov

(Mária Ivanová—Šalingová, Malý slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, 624 strán.)

Internacionalizácia lexiky súčasnej spisovnej slovenčiny je evidentná (pozri Mistrík, J.: K procesu internacionalizácie slovenčiny. JČ, *24,* 1973, s. 40—44). Integračné procesy, ktoré prebiehajú v našej spoločnosti, si túto internacionalizáciu priam vynucujú. Niet preto divu, že verejnosť žiada slovníky, kde o internacionalizmoch nájde poučenie, kde sa tieto internacionálne slová vykladajú. Takýmito slovníkmi sú slovníky cudzích slov. O jednom z nich si chceme tu dačo povedať. Kým však k tomu pristúpime, pokladáme za potrebné uviesť niekoľko všeobecných poznámok.

Ukazuje sa, že bude potrebné zamyslieť sa nad samým termínom *cudzie slovo.* V prvom zväzku Slovníka slovenského jazyka je spojenie *cudzie slovo* označené ako lingvistický termín a vykladá sa ako slovo prevzaté z iného jazyka. Tento výklad je veľmi široký, lebo neurčuje hranice, v ktorých je isté slovo ešte cudzie. Bude treba presne vymedziť obsah i rozsah pojmu *cudzie slovo* v slovenčine, lebo je prinajmenej čudné, ak sa za cudzie slovo v slovenčine pokladá napr. slovo *pór* (druh zeleniny) alebo *koruna,* podobne ako v nemčine napr. slová *die Familie, die Krone* a pod. Tieto slová sú predsa pevnou súčasťou slovnej zásoby daného jazyka, hláskovo i morfologicky sa mu prispôsobili, preto ich rozhodne nemožno pokladať za cudzie slová. Tu by azda bolo na mieste uvažovať o termíne *internacionálne slovo,* prípadne *prevzaté slovo,* nie však cudzie slovo. Lexikografickú prax, že sa slová s gréckym a latinským základom a internacionálne slová hodnotia v istom jazyku ako cudzie slová, nepokladáme za primeranú. Ďalej sa o veci nebudeme šíriť, nadhodený problém však dávame na ďalšiu úvahu.

Čo sa týka Malého slovníka cudzích slov, treba povedať, že je to dobrý slovník, spracovaný podľa zásad modernej lexikografie a spĺňajúci všetky požiadavky, ktoré sa na takéto dielo kladú. Výber slov zodpovedá kritériám, ktoré si autorka v úvode slovníka postavila. Prirodzene, ako pri každom

slovníku, dalo by sa i tu uvažovať o niektorých slovách, ktoré by v slovníku ešte mohli byť, prípadne ktoré by tam už nemali byť. Nie je napríklad jasné, prečo sa v slovníku uvádzajú termíny *salchow* a *axelpaulzen*, no termíny *lutz* a *rittberger* sa už nezaznačujú. Alebo ak sa v slovníku zaznačujú slová *oktaván, sextán, septimán, kvartán, tercián* a *sekundán*, možno položiť otázku, prečo sa zabudlo na celkom rovnocenné slová *kvintán* a *primán?* V takýchto prípadoch ide zrejme o malé nedopatrenia, ktoré sa pri ďalšom vydaní slovníka dajú ľahko odstrániť.

Výklad jednotlivých slov v slovníku je výstižný, presný a podľa možnosti čo najstručnejší. Kladnou stránkou výkladov je to, že autorka sa vyhýbala dlhým, priam encyklopedickým výkladom, ktoré nie sú pre slovník takéhoto typu primerané. V slovníku sa dodržiava známa lexikografická zásada, že každé slovo použité vo výklade istého heslového slova treba na príslušnom mieste v slovníku zachytiť a primerane vyložiť. Aj tak sme však v tomto smere našli zopár nedôsledností, napr. heslo *gilošér* sa vykladá ako odborník v rytí giloší; v slovníku sa však nedozvieme, čo je giloš; heslo *gondoliera* sa vykladá ako pieseň gondolierov, ale kto je gondolier, o tom v slovníku nenájdeme poučenie.

Kladom slovníka je aj to, že sa pri reáliách pomenovaných podľa istej osoby alebo istého miesta uvádza meno tejto osoby, prípadne meno tohto miesta: *peán*[1] (podľa franc. chirurga J. Peána); *nónius*[1] (podľa portugalského matematika P. Nonia); *brajgel* (podľa holandského maliara Breughela); *dolomit* (podľa franc. geológa Dolomieaua); *drezina* (podľa nem. vynálezcu Draisa); *geto* vyhradená židovská mestská štvrť (podľa ostrovčeka v Benátkach) atď. Za správne pokladáme používanie opozít vo výkladoch, napr. *export* (op. *import*), *exteriér* (op. *interiér*), *intranzitívum* (op. *tranzitívum*) a pod. Dobré sa vidí aj osobitné uvádzanie prvých častí zložených slov s príslušným výkladom, napr. *anti-, homo-, kontra-, super-, mikro-, de-* a pod.

V slovníku sa uplatňuje zásada mierneho hniezdovania, čo zodpovedá tendenciám modernej lexikografie. Hniezdujú sa predovšetkým prechýlené podstatné mená ženského rodu, a to nie až za výkladom príslušného slova, lež hneď v záhlaví hesla v zátvorke, napr. *olympionik, -a m. (olympionička, -y ž.), oktaván, a m. (oktavánka, -y ž.), harmonikár, -a m. (harmonikárka, -y ž.).* Toto riešenie treba pokladať za vhodné, lebo sa z hľadiska používateľa slovníka ukazuje ako praktické. Ďalej sa v slovníku prihniezdúvajú vzťahové prídavné mená typu *harfový* (k *harfa*); *huculský* (k *hucul*); *protestný*, (k *protest*); *inauguračný* (k *inaugurácia*). Pokladáme za správne, že sa v slovníku nehniezdujú zvratné slovesá; tie sa spracúvajú ako samostatné heslá. Celkove malá miera hniezdovania v slovníku je prínosom v doterajšej praxi, pretože sa tak slovník stáva prehľadnejším a pre používateľa prístupnejším.

Gramatické údaje sa v slovníku obmedzujú na najmenšiu mieru, to je však pri slovníku tohto typu dostačujúce: pri podstatných menách sa uvádza 2. pád jednotného čísla a gramatický rod. Pri nesklonných menách je skratka *neskl.* a gramatický rod. Za klad slovníka pokladáme uvádzanie väzieb pri slovesách a to, že sa vo výkladovej časti hesla poukazuje na obojvidovosť slovies s internacionálnym základom, zakončených príponou *-ovať*, napr. *importovať* = dovážať, doviezť; *projektovať* = navrhovať, navrhnúť; *sepa-*

rovať = oddeľovať, oddeliť; *demolovať* = pustošiť, spustošiť; *eliminovať* = vylučovať, vylúčiť a pod.

V slovníku sa uplatňuje tendencia písať prevzaté slová podľa výslovnosti: *víkend, tím, šou, manažér, nónius, džokejka* atď.

Ešte niekoľko poznámok k štylistickému hodnoteniu istých heslových slov. Celkove treba súhlasiť s hodnoteniami, ktoré sa uvádzajú v slovníku, napr. heslo *rígeľ* je náležite označené skratkou *hovor.*, podobne aj heslá *fámilia, cifra, direktor, fajta* a mnohé iné. Obsahovo nejasná je však skratka *ľud.*, ktorá zastupuje termíny *ľudový, ľudovo.* V slovníku sa touto skratkou charakterizujú napr. slová *oldomáš, box*[5] (pasta, krém na leštenie obuvi), *boxovať*[2] (natierať obuv krémom), *fefčiar, luft* (vzduch), *futro.* Nazdávame sa, že by bolo primeranejšie hodnotiť uvedené slová ako hovorové, prípadne niektoré ako nižšie hovorové, a takto ich v slovníku aj označiť. Označenie *ľud.* by sa podľa nášho názoru nemalo v slovníku vôbec používať práve pre obsahovú nejasnosť pojmu *ľudový, ľudovo.*

Nie vždy sa v slovníku celkom vhodne narába so skratkou *zastar.* Napríklad slová *sextán, septimán* nemožno pokladať za zastarané, tu ide skôr o historizmy. Bolo by primeranejšie nedávať pri týchto heslách nijaké hodnotenie, ako je to napr. pri slovách *oktaván, tercián, kvartán.* Za zastarané nemožno označovať ani slová *drogista* (majiteľ drogérie) alebo *hajdúch* (ozbrojený úradný alebo panský sluha v Uhorsku). V týchto prípadoch treba vo výklade príslušného slova uviesť, že sa ním pomenúva čosi, čo už dnes nejestvuje. Ako príklad vyberáme zo slovníka heslo *oktaván,* ktoré sa nijako neoznačuje a vykladá sa takto: *žiak ôsmej triedy bývalých gymnázií.* Tu by sme chceli zdôrazniť, že neexistencia istej reálie v súčasnosti nedáva právo na to, aby sa slovo, ktorým sa táto reália pomenúvala, hodnotilo ako zastarané. (Pozri Urbančok, M.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 7, 1973, s. 44—49.)

Naostatok pripájame dve drobné poznámky. V hesle *marka*[2] sa význam tohto slova vykladá ako ochranná známka továren. výrobku. Slovo *známka* nepokladáme v tomto význame z hľadiska jazykovej správnosti za náležité — malo sa tu použiť slovo *značka.* V záhlaví hesla sme našli slovo *mínometčík.* Toto slovo nemožno z hľadiska slovotvorných postupov v spisovnej slovenčine pokladať za ústrojné. Náležité je iba pomenovanie *mínometník,* ktoré sa v slovníku uvádza až na druhom mieste.

Z celého spracovania slovníka vidieť, že autorka je skúsená lexikografka, ktorá veľmi dobre pozná moderné postupy súčasnej lexikografie a v praxi ich dôsledne uplatňuje. Drobné nejasnosti a nejednotnosti sa vyskytujú v každom slovníku, preto i naše poznámky slúžia iba na to, aby sa v ďalších vydaniach slovníka nedôslednosti a nejednotnosti odstránili. Nový slovník cudzích slov možno odporúčať všetkým používateľom spisovného jazyka. Nájdu v ňom veľa nových a cenných informácií.

Š. Michalus

SPYTOVALI STE SA

BIB '73 — Z listu M. Praženicu vyberáme otázku, či sa správne označuje ročník podujatia Bienale ilustrácií Bratislava v skratke *BIB '73.*

Naša odpoveď môže byť krátka a jednoduchá: je to štýlovo príznakový, celkom nový, ešte nie úplne ustálený, ale v podstate vhodný spôsob označovania.

Kultúrne (a vôbec spoločenské) podujatia (najmä ak ide o medzinárodné podujatia alebo aspoň o podujatia s medzinárodnou účasťou) sa veľmi často pomenúvajú skratkou, ktorá je prehľadná aj medzinárodne. Tak je to napríklad nielen pri iniciálovej skratke *BIB,* ale aj pri slabičnej skratke *Arch,* ktorou sa označuje výstava prác architektov v Žiline. Inokedy sa používajú celé slová, napríklad *Interšport, Interpódium* a pod. Vo všetkých prípadoch ide o medzinárodnú črtu v oblasti nových reálií a ich názvov.

Ročník týchto podujatí sa uvádza takisto skratkou, a to tak, že sa uvedú číslice iba pre desiatky a jednotky: *72* namiesto *1972, 73* namiesto *1973* a pod. Ide o podobné skrátené vyjadrenie, aké používame v živej reči, napr.: *narodil sa v osemnástom* (= 1918), *v podniku pracuje od päťdesiateho siedmeho* (= od 1957). Pravda, číslicová skratka typu *'73* je u nás celkom nová, hoci v iných jazykoch je bežná najmä pri stručnej komunikácii plagátom, letáčikom alebo krátkou správou v tlači.

Na plagátoch sa najčastejšie používa číslicová skratka s apostrofom, napr.: *BIB '72, Interšport '73.* Podobne je to aj v titulkoch v tlači. Ale vnútri správy sa už apostrof nemusí písať. Uvedieme príklad z Práce: *Záštitu nad BIB 73 prevzal aj primátor Bratislavy Ing. Ladislav Martinák.*

J. Ružička

Dilí, nie Delhi. — J. H. z Bratislavy: „V časopise Život č. 33, roč. XXII som sa v reportáži L. Tomáška *India všetkými piatimi* dočítal, že „Dilí" je anglická výslovnosť hlavného mesta Indie *Delhi* a že „Ind dnes nechce počuť anglické Dilí, že chce počuť svoje Delhi". Vždy som sa nazdával, že je to práve naopak. A ďalej, v slovenčine sa používa podoba *Dilí,* ktorá je uvedená v Slovníku slovenského jazyka VI a ktorú nachádzame aj v našej tlači. Avšak autor reportáže sa nazdáva, že správnejšie je používať podobu *Delhi,* lebo vraj názov *Dilí* je zastaraný. Ako je to vlastne?"

U nás sa stretávame s dvoma podobami názvu hlavného mesta Indie, a to s podobou *Dilí* a *Delhi.* Podoba *Delhi* je anglická. V anglických slovníkoch, napríklad v Anglicko-českom slovníku (A. Osička — I. Poldauf) sa uvádza názov *Delhi* s výslovnosťou „deli". Anglickú podobu nachádzame vo všetkých po anglicky písaných prácach, v ktorých sa toto mesto spomína. Na druhej strane v indických jazykoch, napr. v hindčine a bengálčine, znie názov hlavného mesta „dilli" a tak sa aj píše.

K uvedenej úvahe viedlo autora reportáže najpravdepodobnejšie to, že i sami Indovia, keď hovoria po anglicky, používajú anglickú výslovnosť svojho

hlavného mesta. Hlavné mesto Indie *Dillí* však pre nich nie je *Delhi,* keď hovoria svojím rodným jazykom.

Ako uvádza náš čitateľ, v slovenčine sa používa podoba *Dillí* a tá je správna. Niet totiž dôvodu, prečo by sme názov mesta mali preberať prostredníctvom angličtiny, keď štruktúra slovenského jazyka nebráni používať pôvodnú (hindskú a bengálsku) podobu. Ešte vážnejším argumentom je, že podoba *Dillí* je v spisovnej slovenčine už vžitá. (Porov. 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 51.).

A. Rácová

O priezvisku Zoch. — Profesor Viktor Smolej z Ľubľany: „Čo mi môžete povedať o pôvode a výslovnosti priezviska štúrovca Ctiboha Zocha?"

Pavel Cochius (1768—1852), ev. učiteľ vo Veličnej, rodák zo Slovenskej Ľupče (pozri Riznerova Bibliografia I, 1929, s. 250), písal sa ešte týmto pôvodným priezviskom. V anonymnom príspevku o ňom a jeho synovi Ctibohovi Zochovi (Riegrov Slovník naučný X, 1873, s. 394) sa uvádza aj tvar *Zochius,* ktorý nemáme doložený z literatúry. No charakteristické je, že otca — ktorý zostával do smrti pri pôvodnom priezvisku, veď si ho zmenil až jeho syn — uvádza cit. slovník už pod heslom *Zoch.* (Rizner, hoci prehliadol práve tento príspevok a uvádza v literatúre iba Malého Slovník věcný VII, s. 667, správne uvádza otca pod literou C: Cochius Pavel, len nezaznačuje, že Ctiboh Zoch bol jeho synom.)

Syn, ktorý dostal meno *Timotheus,* je zapísaný v triednej knihe ev. lýcea v Bratislave medzi primánmi (žiakmi najvyššieho stupňa, lebo číslovanie išlo zhora nadol) v škol. roku 1833/34 pod č. 30 ako *Czochius Timotheus.* Pod týmto istým číslom je takisto zapísaný aj v škol. r. 1834/35 a pod č. 38 v škol. r. 1835/36 ako *Czochius Timoth.* Keď už bol farárom v Jasenovej, uvedený je v schematizme Jozefa Székácsa (A magyarhoni ágost. hitv. évangy. egyház egyetemes névtára, Pest 1848, s. 55) ako *Czochius Timót.* Pochopiteľne, pod menom *Cochius* je aj v Štúrovej korešpondencii.

K zmene mena došlo z vôle jeho nositeľa, teda nie úradným povolením. Zmenilo sa pritom aj krstné meno *Timotheus* aj priezvisko *Cochius.* Zaregistroval to Jaroslav Vlček v Dejinách literatúry slovenskej (1890, s. 180): „do 1852 podpisovavší sa latinskou formou Cochius". Nebral teda ohľad na to, že sa zmenilo aj pôvodné krstné meno. (Táto zmena podľa vtedajšieho platného práva ani nebola prípustná, mohlo sa zmeniť iba priezvisko.) Skrátka, nositeľ mena si meno *Timotheus* zmenil na *Ctiboh,* hoci s ohľadom na latinsko-grécku konštrukciu originálu by bolo bývalo presnejšie a výstižnejšie *Bohboj.* (Tak si zmenil pôvodné meno *Timotije* na *Bogoboj* Zochov súčasník, srbský romantický spisovateľ Bogoboj Atanacković, ktorý v škol. roku 1845/46 študoval na právnickej akadémii v Bratislave.)

Z pôvodného priezviska *Cochius* odpadla latinská prípona *-ius* a začiatočná hláska sa zmenila z *C* na *Z,* čím vzniklo nové priezvisko *Zoch.* Prečo nastala táto zmena, možno sa iba domýšľať. Mohla tu pôsobiť ako rezídium podoba *„Czochius",* ale mohol to byť aj ohľad na budúcu výslovnosť, aby totiž niekto *Coch* nevyslovoval ako *Koch.* Dôsledné písanie podoby *Ctiboh Zoch* sa tak

vžilo, že nielen jeho nositeľa poznáme iba pod týmto menom, ale aj jeho synovia si osvojili všetci podobu *Zoch* a všetci sú známi už iba pod týmto menom. Skrátka, používaný tvar sa via facti uzákonil, ani čo by bolo šlo o úradne povolenú zmenu priezviska.

Výslovnosť nového priezviska *Zoch* bola vždy a bezvýhradne len *Zoch* a nikdy nie *Coch*. Tak vyslovovala to priezvisko moja teta Marína Maliaková, rod. Ormisová (1861—1946), ktorá osobne poznala dr. Ivana Br. Zocha ako revúckeho profesora. Tú istú výslovnosť som počul od druhej tety Eleny Peťkovej, rod. Fábry (1882—1959), dcéry Jána Alex. Fábryho, spriateleného s modranským farárom Pavlom Zochom, synom Ctiboha Zocha. Takisto vyslovoval to priezvisko môj tesť Ivan Thurzo (1882—1964), bystrý žurnalista a znalec slovenského života, akých bolo málo. Napokon môžem sa odvolať aj na osobnú skúsenosť, na rozhovory s dcérou Pavla Zocha prof. Annou Kafendovou a jej synovcom, akademikom Ivanom Stanekom (Pavlov vnuk a Ctibohov pravnuk): priezvisko *Zoch* sa vždy vyslovovalo ako *Zoch*, a nikdy nie ako *„Coch"*.

J. V. Ormis

Nech sa páči a Páči sa. — Istá mamička zdvihne svojmu chlapčekovi (čo sa z vozíka učil pozerať na svet) odhodenú skalku a ponúkne mu ju vetou *Páči sa!* Dostali sme otázku, či je takéto ponúknutie z rečovej stránky správne.

Keď dakoho úctivo ponúkneme, aby si voľačo vzal, zvyčajne to vyslovíme výzvovými vetami *Nech sa (ti, vám) páči!; Prosím, nech sa (ti, vám) páči!*. Tieto „ponúkacie" vety môžu mať i skrátenú podobu. Stačí povedať *Prosím!* a ponúknutý vie, že môže vojsť, že si môže sadnúť, že si môže vziať predkladané jedlo, zákusok ap. Malé deti (ktoré sa ešte len učia hovoriť) vyzývame i skrátenou výzvovou vetou *Páči!*, pričom druhú slabiku tohto slovesa — vety zdôrazníme a intonujeme výrazne vyšším tónom. Takéto skracovanie je v reči s malými deťmi bežné. No podobná skrátená „ponúkacia" veta sa používa i v rozhovore s dospelými; je to veta *Páči sa*. Počuť ju v bežnej hovorovej reči a môže mať dvojakú platnosť. Používa sa v platnosti *Nech sa páči!* (= *Prosím, (na)berte si/vezmite si; vstúpte, sadnite si (ber si, vezmi si; vstúp, sadni si; prosím, žiadajte si)*, ale i v platnosti otázky: *Čo sa páči? Čo si, prosím, želáte?*

Toto *Páči sa!* a *Páči sa?* má svoje miesto a oprávnenie v bežnej hovorovej reči charakterizovanej situačnou stručnosťou. — Žiada sa vysvetliť, prečo tu pri slovese stojí zvratné *sa* na druhom mieste. Vysvetlenie je naporúdzi. — Jednak preto, lebo príklonné *sa* stáva v takýchto prípadoch na druhom mieste (je teda naozaj príklonné) a po druhé zato, že tu pôsobil vplyv takých viet, ako sú *Vezmi(te) si! Ber(te) si! — Objednáte si? Želáte si?*

Vety *Páči sa! — Páči sa?* a *Páči!* sú príznakové varianty výzvových viet *Nech sa páči! — Čo sa (vám) páči?* Prvé dve sa používajú v dôvernejšom rozhovore s dospelými osobami aj s deťmi, naproti tomu veta *Páči!* je charakteristickým prvkom rozhovorov s malými deťmi.

G. Horák

Dulák? — E. K. z Krasnian sa spytuje, či je možné použiť slovo *Dulák* na pomenovanie námestia Ľudových milícií v Bratislave. Na otázku „Kde idete?" odpovedala jej istá obyvateľka Bratislavy takto: „Do obchodu na Dulák".

Pochybnosť o spisovnosti pomenovania *Dulák* je na mieste. Slovu *Dulák* by istotne nerozumel ten, kto nevie, že námestie Ľudových milícií sa predtým nazývalo *Dullovo námestie.* Z tohto dvojslovného názvu sa v hovorovej reči utvorilo skrátené pomenovanie *Dulák,* podobne ako sa názvom *Václavák* označuje v bežných hovorených prejavoch Václavské námestie v Prahe. Treba však poznamenať, že slovo *Dulák* nie je ani zďaleka také rozšírené a známe ako slovo *Václavák.* To súvisí, pravdaže, so spoločenským významom pomenovanej veci. Okruh používania názvu *Dulák* je obmedzený. Pozná a používa ho iba úzky okruh ľudí bývajúcich v blízkosti námestia Ľudových milícií. Novší názov námestia už zatláča jeho staršie pomenovanie najmä v písaných prejavoch (v adresách, úradných písomnostiach a pod.). Skrátená podoba *Dulák* sa dosiaľ udržiava azda preto, že trojslovné pomenovanie *námestie Ľudových milícií* nemá také dobré predpoklady na skrátenie ako dvojslovný názov *Dullovo námestie.* V hovorovej reči sa skracuje hojne. Slovotvorná prípona *-ák/-iak (Dul-ák)* sa využíva na skracovanie nielen v hovorových pomenovaniach námestí, ale aj iných zemepisných názvov *(Lomnický štít — Lomničiak),* ďalej názvov vecí *(osobný vlak — osobák)* i názov osôb *(pracovník v doprave — dopravák, príslušník VB — bezpečiak).*

Tak ako ostatné slová utvorené príponou *-ák/-iak,* patrí aj slovo *Dulák* iba do okrajovej časti slovnej zásoby slovenského jazyka. Pri používaní týchto slov si treba uvedomiť ich štylistickú príznakovosť. Slovo *Dulák* je prostriedok nižšieho hovorového štýlu a používa sa iba v ústnych prejavoch. Ako úradné označenie námestia ho nemožno použiť už aj preto, že toto námestie má dnes celkom iné meno. Okrem toho sú proti nemu veľmi vážne výhrady normatívneho rázu.

V. Betáková

Ks

OBSAH 7. ROČNÍKA

Betáková V., Dnešné tendencie v teórii vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka — — — — — — — — — 337
Buttlerová D., Jazyková kultúra v Poľsku — — — — — 35
Doruľa J., Podselný — pogruntovný — podvorný — — — — 83
Findra J., Jazyk v rozhlase — — — — — — — — 141
Havránek B., Marxistické riešenie problémov spisovného jazyka — 321
Horecký J., Teória jazykovedy — — — — — — — — 6
Základné otázky lexikológie — — — — — — — — 38
Kačala J., Dvadsaťpäť rokov — — — — — — — — 33
Syntaktický výskum slovenčiny v ostatnom desaťročí — — — 262
Leninovská politika a rozvoj jazykov a národov — — — — 129
Majtán M., Slová *dol, dolina* v slovenských terénnych názvoch — 345
Slová *hrebeň, brdo, chrbát* a *ríger* v slovenských zemepisných názvoch — — — — — — — — — — — — 152
Slová *kopa, kopec (kopok), chopok (chopec)* v slovenských zemepisných názvoch — — — — — — — — — — 52
Slová *snoh, snoha, snož, snoža* v slovenských zemepisných názvoch 307
Slová *úboč, bok* a *stráň (stráňa)* v slovenských zemepisných názvoch 115
Slovo *chlm* v slovenských zemepisných názvoch — — — — 25
Slovo *jazvina* v slovenských zemepisných názvoch — — — 238
Slovo *nákel, náklo* v slovenských zemepisných názvoch — — 278
Slovo *nártie (nárť, nárt)* v slovenských zemepisných názvoch — 214
Slovo *niva* v slovenských zemepisných názvoch — — — — 88
Michnevič A. E., Problémy jazykovej kultúry v Bielorusku — — 295
Miko F., Dovedna či osve? — — — — — — — — 340
Mistrík J., Čo je sylepsa — — — — — — — — 11
Diskusia — debata — polemika — — — — — — — 138
Konkrétna a nekonkrétna štylizácia — — — — — — 230
Nezhoda medzi obsahom a formou syntagmy — — — — — 297
Stačí štylistike jediná gramatika? — — — — — — — 112
Stupeň gramatickej nasýtenosti ako štylistický príznak — — — 337
Štýl nominálny a verbálny — — — — — — — — 207
Štylistická analýza a interpretácia — — — — — — — 97
Štylistika opozitných konštrukcií — — — — — — — 76
Tempo reči a štýl — — — — — — — — — — 271
Tendencie v súčasnej teórii štylistiky — — — — — — 65
Úprava dĺžky jazykového prejavu — — — — — — — 49
Mlacek J., Frazeologické jednotky v novinových titulkoch — — 193
Frazeológia v rozprávkach Pavla Dobšinského — — — — 19
Ondrejovič S., O výslovnosti zámena *kto* — — — — — 304
Oravec J., Morfológia spisovnej slovenčiny — — — — — 132
Väzby prídavného mena *istý* — — — — — — — — 273
Vybraté state z morfológie — — — — — — — — 200
Palkovič K., Názvoslovie saní a ich častí — — — — — 158
Názvy *dekanát, dekanstvo* a slová s príponami *-át, -stvo* — — 79

Pisárčiková M., Z problémov lexikálnych synoným v slovenčine 225
— — — — — — — až 229, 257—262, 300—304, 325—330
Rísová E., Motivačné znaky v tehliarskej technickej terminológii — 164
Motivačné znaky a formuly v tehliarskej technickej terminológii — 232
Štruktúra viacslovných pomenovaní v tehliarskej technologickej terminológii — — — — — — — — — — — 210
Ružička J., Niektoré otázky jazykovej kultúry — — — — 289
Súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry — — — 3
Sabol F., Názvy prevádzkární a ich činností — — — — — 102
Slovenské stomatologické názvoslovie — — — — — — 168
Tvrdoň E., Eufemistické pomenovania cintorína — — — — 240
Uhlár V., Štyri bez dvoch je dva. Štyri menej dva je dva — — 149
Tvrdošín, Tvrdošínčania/Tvrdošania — — — — — — 107
Urbančok M., Čítame Slovník slovenského jazyka 14—19, 44—49, 71—76

Rozličnosti

Atómovka či atómka? *(L. Dvonč* 347 — Jašterkár *(L. Dvonč)* 56 — Majster Pavol z Levoče *(L. Dvonč)* 91 — O jazykovej stránke návodu na používanie superfiltu *(V. Obert)* 27 — O nákove a kovadline *(Š. Lipták)* 123 — O slovesách *sekať a kosiť (M. O. Malíková)* 309 — Ostrov Ernsta Thälmanna — Thälmannov ostrov *(L. Dvonč)* 216 — Pozor na výslovnosť latinských slov a na latinské citáty! *(Š. Horváth)* 243 — Razba či ražba? *(J. Štolc)* 219 — Rozlišujme prídavné mená *ranný a raňajší (E. Krošláková)* 122 — Salón Kitty, Kittyn salón či Kittin salón? *(J. Jacko)* 350 — Smerovacie alebo smerové číslo? *(J. Horecký)* 180 — Štylizovať — slohovať? *(V. Betáková)* 281 — Veličná — veličniansky, nie „veličiansky" *(L. Dvonč)* 181 — Viete, čo sú „folníky" na nížine? *(J. Horecký)* 283 — Zo slovensko-českých čitateľských problémov *(G. Horák)* 119

Správy a posudky

Beseda v redakcii Večerníka. Š. Michalus — — — — — 183
Jazyková stránka jednej právnickej publikácie. M. Považaj — — 313
Konferencia o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry. J. Oravec 351
Monografia o botanickej nomenklatúre. M. Majtán — — — 126
Monografia o doplnku. G. Horák — — — — — — — 28
Nový a dobrý slovník cudzích slov. Š. Michalus — — — — 354
O jazyku športových relácií v Slovenskej televízii. M. Považaj — 93
O jednom preklade z francúzštiny. G. Horák — — — — 247
O užitočnej besede. Š. Michalus — — — — — — — 284
Osemnásty Hviezdoslavov Kubín. J. Oravec — — — — — 58
Poznámky o Malej encyklopédii zdravia. I. Masár — — — — 185
Slovenčina v textoch turistického ruchu. J. Jacko — — — — 220
Slovenská gramatika po francúzsky. G. Horák — — — — 60
Terminologická a štylistická stránka publikácie so športovou tematikou. J. Horecký — — — — — — — — — 221

Vysokoškolská učebnica českého jazyka. G. Horák — — — 286
Vzácna knižka o češtine. J. Ružička — — — — — — 352
Z jednej užitočnej besedy. G. Horák — — — — — — 311

Spytovali ste sa

BIB '73 *(J. Ružička)* 357 — Brno — brniansky *(J. Ružička)* 188 — Buďte taký láskavý *(E. Smiešková)* 318 — Dillí, nie Delhi *(A. Rácová)* 357 — Diskjockey alebo diskdžokej? *(I. Masár)* 255 — Dulák? *(V. Betáková)* 360 — Hotel — (z) hotela, motel — (z) motela, flotel — (z) flotela *(M. Marsinová)* 31 — Hmla — hmlový — hmlistý *(G. Horák)* 316 — Hrať systémom Stanleyho cupu, nie Stanley cupu *(J. Jacko)* 32 — Kašírovať — kašírovač — kašírovačstvo *(M. Považaj)* 188 — Mars — na Marse, nie na Marsi *(J. Jacko)* 96 — Mužstvo Spartaka Trnava alebo Spartaka Trnavy? *(Š. Michalus)* 253 — Nabiť batériu a dobiť batériu *(M. Považaj)* 288 — Nech sa páči a Páči sa *(G. Horák)* 359 — O názve obce Sľažany *(M. Majtán)* 223 — O priezvisku Zoch *(J. V. Ormis)* 358 — Odolena Voda, z Odolena Vody *(M. Majtán)* 63 — Pečiace zariadenie? *(I. Masár)* 95 — Poľský Bydhošť/Bydgoszcz, a či poľská Bydhošť/Bydgoszcz *(J. Jacko)* 61 — Posthepatálna poradňa či pohepatitická poradňa? *(I. Masár)* 63 — Pôvod osadného názvu Dudince *(M. Majtán)* 190 — Rada Mestského národného výboru v Ružomberku *(M. Považaj)* 254 — Solún — (zo) Solúna *(J. Jacko)* 318 — Štvoritý rittberger *(J. Jacko)* 253 — Ťahúň a diaľkár *(J. Jacko)* 127 — Učiť sa niečo, učiť sa niečomu *(E. Smiešková)* 252 — Uspokojiť sa *(G. Horák)* 233 — Vyhodiť dakoho na ulicu *(G. Horák)* 255 — Zvídavý nie je zvedavý *(E. Rísová)* 317 — Žiaruvzdorný, ale žiaropevný, koróziovzdorný *(I. Masár)* 189

Napísali ste nám

Fábry P., Popularita zaväzuje — — — — — — — 191
Sitarčíková E., — — — — — — — — — — 191
Urbančok M., Ešte o slove *kreptúch* — — — — — — 319

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 7, 1973, číslo 10. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973.

Cena Kčs 3,—